

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
на тему: **ЖІНОЧА ЛІНІЯ МОНАРХІЧНОЇ ВЛАДИ У СТАРОДАВНЬОМУ**
ЄГИПТІ

Виконав: студентка навчальної групи ІСТ 22–1
спеціальність 032 «Історія та археологія»

Повх О. О.
(прізвище та ініціали)

Керівник _____ д. іст. наук доцент Морозов О. В. _____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент: Старік О. В., кандидат історичних
наук, директор Дніпропетровського
Національного історичного музею
ім. Д. І. Яворницького

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Повх О. О. Жіноча лінія монархічної влади у Стародавньому Єгипті. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 60 с.

У роботі досліджено особливості жіночої лінії монархічної влади у Стародавньому Єгипті. Проаналізовано роль жінок у політичному житті, зокрема таких правительок, як Хатшепсут, Нефертіті та Клеопатра VII. Визначено особливості спадкування влади та значення релігійних і династичних чинників у легітимації жіночого правління. Зроблено висновок про важливу роль жінок у забезпеченні спадковості та стабільності влади.

Ключові слова: *Стародавній Єгипет, монархія, жіноча влада, династія, спадкування престолу, Хатшепсут, Нефертіті, Клеопатра VII, божественна дружина Амона, фемінізм.*

ABSTRACT

Povkh O. A. The Female Line of Monarchical Power in Ancient Egypt. Bachelor's qualification thesis for the degree of "Bachelor" in specialty 032 "History and Archaeology." University of Customs and Finance, Dnipro, 2026. 60 p.

The paper examines the features of the female line of monarchical power in Ancient Egypt. It analyzes the role of women in political life, particularly such rulers as Hatshepsut, Nefertiti, and Cleopatra VII. The study identifies the specifics of power succession and the importance of religious and dynastic factors in legitimizing female rule. It concludes that women played an important role in ensuring dynastic continuity and political stability.

Keywords: *Ancient Egypt, monarchy, female power, dynasty, succession to the throne, Hatshepsut, Nefertiti, Cleopatra VII, God's Wife of Amun, feminism.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ	9
1.1. Особливості державної влади у Стародавньому Єгипті.....	9
1.2. Правове та соціальне становище жінки	12
1.3. Роль жіночої лінії у системі спадкування влади	16
Висновки до 1 розділу	22
РОЗДІЛ 2. ЖІНОЧА ЛІНІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЛЕГІТИМАЦІЇ МОНАРХІЧНОЇ ВЛАДИ	24
2.1. Материнське походження та «царська кров»	24
2.2. Інститут «Великої царської дружини».....	28
2.3. Династичні шлюби та передача престолу	31
Висновки до 2 розділу	35
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ЖІНОЧУ ЛІНІЮ	36
3.1. Хатшепсут: легітимація та особливості правління	36
3.2. Нефертіті: політичний вплив і співправління	44
3.3. Клеопатра VII: завершення традиції.....	55
Висновки до 3 розділу	54
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного та міждисциплінарного осмислення ролі жіночої лінії у формуванні, функціонуванні та легітимації монархічної влади в Стародавньому Єгипті як однієї з найдавніших і найбільш розвинених цивілізацій світу.

Єгипетська державність відзначається високим рівнем централізації, розвиненою адміністративною системою та складною ідеологічною базою, у якій важливе місце посідали релігійні уявлення про божественне походження влади. У цьому контексті жіноча лінія виступала не лише як біологічний або родовий фактор передачі влади, але й як важливий інструмент політичної, соціальної та релігійної легітимації.

Особливий інтерес становить той факт, що в умовах патріархального суспільства Стародавнього Єгипту жінки царської родини могли відігравати значну роль у політичному житті, а іноді – навіть виступати як самостійні правителі або співправителі. Це демонструє унікальність єгипетської політичної моделі порівняно з іншими цивілізаціями Стародавнього Сходу. Такі історичні постаті, як Хатшепсут, Нефертіті та Клеопатра VII, демонструють різні механізми реалізації жіночої влади – від формального прийняття титулу фараона до неформального політичного впливу та активної участі у міжнародній політиці.

Актуальність теми також визначається сучасними тенденціями в історичній науці, зокрема розвитком гендерних студій, які дозволяють переосмислити традиційні підходи до вивчення історії держави і права. Аналіз жіночої лінії як елемента легітимації влади дає змогу глибше зрозуміти механізми функціонування політичної системи Стародавнього Єгипту, виявити особливості взаємодії між релігією, політикою та соціальною структурою суспільства, а також уточнити роль жінок у процесах державотворення.

Крім того, актуальність дослідження зумовлена недостатнім рівнем систематизації та узагальнення матеріалу у вітчизняній історіографії. Хоча існує значна кількість зарубіжних праць, присвячених окремим аспектам ролі жінок у Стародавньому Єгипті, відсутній цілісний підхід до аналізу жіночої лінії як системного механізму легітимації влади. Це обумовлює необхідність проведення комплексного дослідження з використанням сучасних методологічних підходів.

Метою дослідження є всебічний аналіз жіночої лінії як ключового механізму легітимації монархічної влади у Стародавньому Єгипті, визначення її ролі у політичній системі, а також виявлення основних форм і особливостей її реалізації на різних історичних етапах.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- проаналізувати історичні умови формування давньоєгипетської державності та місце жінки в ній;
- дослідити концепцію “царської крові” як ідеологічної основи передачі влади;
- визначити значення материнської лінії у забезпеченні династичної спадковості;
- охарактеризувати інститут “Великої царської дружини” та його роль у політичній структурі держави;
- проаналізувати механізми династичних шлюбів як інструменту політичної стабільності;
- дослідити конкретні історичні приклади жіночого правління та впливу (*Хатшепсут, Нефертіті, Клеопатра VII*);
- виявити особливості трансформації жіночої ролі у різні періоди розвитку єгипетської держави;

- здійснити узагальнення отриманих результатів та сформулювати висновки щодо значення жіночої лінії у монархічній системі.

Об'єктом дослідження є монархічна система влади Стародавнього Єгипту як історико-політичне явище.

Предметом дослідження є жіноча лінія як механізм легітимації та реалізації монархічної влади, її інституційні, соціальні та ідеологічні аспекти, а також конкретні історичні форми її прояву.

Джерельна база дослідження є багатоплановою та включає письмові, археологічні та іконографічні джерела:

- 1) До письмових джерел належать давньоєгипетські тексти, зокрема релігійні тексти (*“Тексти пірамід”, “Тексти саркофагів”, “Книга мертвих”*), царські написи, адміністративні документи, юридичні акти, а також пізніші античні джерела (*Геродот, Манефон, Плутарх, Діон Кассій*). Важливу роль відіграють папіруси, що містять відомості про економіку, адміністрацію та соціальні відносини.
- 2) Археологічні джерела включають матеріальні пам'ятки з території Стародавнього Єгипту: храми, гробниці, піраміди, статуї, рельєфи, предмети побуту та поховальний інвентар. Особливе значення мають знахідки з таких центрів, як Фіви, Мемфіс, Амарна, а також археологічні матеріали, пов'язані з правлінням окремих правительок;
- 3) Іконографічні джерела (*рельєфи, фрески, статуї, зображення на стінах храмів і гробниць*) дозволяють дослідити символічний аспект влади та репрезентацію жінок у політичній і релігійній системі. Вони є важливим доповненням до письмових джерел, оскільки відображають офіційну ідеологію та державну пропаганду.

Методологічну основу дослідження становлять як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи. Зокрема, застосовано історико-генетичний метод для дослідження походження та розвитку інституту жіночої легітимації; історико-порівняльний метод для зіставлення різних періодів та моделей правління; структурно-функціональний метод для аналізу ролі жіночої лінії у системі державного управління; джерелознавчий метод для критичної оцінки достовірності джерел; а також елементи соціально-антропологічного та гендерного підходів, що дозволяють розкрити соціокультурні аспекти ролі жінки у владі.

Окрім цього, у процесі написання дипломної роботи було використано комплекс наукових джерел, які охоплюють історію, право та соціальні відносини держав Стародавнього Сходу, зокрема Стародавнього Єгипту.

Основу дослідження становлять фундаментальні праці з історії Стародавнього Сходу та Давнього Єгипту. Зокрема, важливе значення має монографія О. П. Крижанівського «Історія Стародавнього Сходу» [5], яка дає загальну характеристику розвитку східних цивілізацій, а також навчальний посібник О. В. Талдикіна «Держава і право Давнього Сходу» [13], у якому систематизовано особливості державних і правових інститутів.

Ключовими для розкриття теми є праці з історії Стародавнього Єгипту, зокрема дослідження Ю. Я. Перепелкіна «Історія Древнього Єгипту» [12], а також праця Б. Шоу «Оксфордська історія Стародавнього Єгипту» [37], які дозволяють простежити політичний та соціально-економічний розвиток єгипетської цивілізації. Важливе значення має також робота Б. Кемпа «Стародавній Єгипет: анатомія цивілізації» [17], що аналізує структуру суспільства та держави.

Особливу увагу приділено питанням соціального життя та становища жінок у Давньому Єгипті. У цьому контексті використано дослідження Г. Робінс «Жінки у Стародавньому Єгипті» [35], а також праці М. Е. Матъє [30; 31], які висвітлюють сімейні відносини та роль жінки в суспільстві. Правові

аспекти та соціальні норми розглянуто на основі праць Ю. Логвиненка і І. Логвиненка «Покарання в праві держав Стародавнього світу»[7], що дозволяють проаналізувати особливості правової системи Стародавнього Єгипту. Релігійні та ідеологічні аспекти розвитку цивілізації висвітлені у працях, присвячених амарнському періоду та правлінню фараонів, зокрема Н. Рівза «Ехнатон. Хибний пророк Єгипту» [33], А. Додсона «Амарнський захід» [23] та «Амарнський схід» [24], а також у дослідженнях Н. де Г. Девіса [22] і Л. Г. Харріса [27].

Сучасні наукові підходи до проблем гендеру та правового статусу жінки представлено у працях С. І. Поляруш [11], О. М. Пономаренко та К. О. Мешкової [10], Т. О. Костіної [4], Л. Гуцало [2], а також у дослідженні Б. Д. Шоу [38].

Додатково використано електронний ресурс «Жрецтво Стародавнього Єгипту» [3], який містить узагальнену інформацію про релігійну структуру давньоєгипетського суспільства.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі жіночої лінії як системного механізму легітимації влади, що дозволяє інтегрувати різні аспекти – політичні, релігійні, соціальні та культурні – в єдину модель. У роботі здійснено узагальнення ролі жіночої лінії на різних етапах розвитку єгипетської держави, а також проведено порівняльний аналіз конкретних історичних прикладів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у навчальному процесі, зокрема при викладанні курсів з історії Стародавнього світу, історії держави і права, а також у подальших наукових дослідженнях, присвячених проблемам політичної влади, гендеру та історії

цивілізацій. Отримані результати можуть бути використані для підготовки навчально-методичних матеріалів, лекційних курсів та наукових публікацій.

Таким чином, дослідження жіночої лінії монархічної влади у Стародавньому Єгипті має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє не лише глибше зрозуміти механізми функціонування давньоєгипетської держави, але й розширити сучасні уявлення про роль жінки в політичних системах давніх цивілізацій, підкреслюючи її значення як ключового елементу легітимації та стабільності влади.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

1.1. Особливості державної влади у Стародавньому Єгипті

Державна влада у Стародавньому Єгипті сформувалася як одна з найдавніших централізованих політичних систем у світі. Її виникнення пов'язане з процесом об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту наприкінці IV тис. до н. е., що стало початком формування єдиної держави з розвиненою адміністративною структурою.

Особливістю єгипетської державності була її жорстка централізація. На чолі держави стояв фараон, який поєднував у своїх руках всю повноту влади – законодавчу, виконавчу, судову та військову. Його влада мала абсолютний характер і не підлягала обмеженню жодними іншими політичними інститутами. У науковій літературі такий тип правління визначається як східна деспотія, що передбачає концентрацію влади в руках одного правителя та відсутність її поділу.

Важливою характеристикою єгипетської держави була її теократична природа. Фараон вважався не просто правителем, а божественною істотою або посередником між богами і людьми. Такий статус забезпечував сакральне обґрунтування його влади та сприяв її стабільності протягом тривалого часу.

Найбільш великими землевласниками були храмові господарства та господарства фараонів. Фараони укладали різні угоди з землею – дарували, продавали, передавали в спадщин. Релігія виконувала функцію ідеологічної основи державного устрою, закріплюючи у свідомості населення уявлення про божественне походження влади [13, с. 26].

Титулатура єгипетських фараонів складалася з п'яти імен: тронне означало «цар Верхнього та Нижнього Єгипту», а особисте - «син Сонця», що інколи трактують як прояв зверхності єгиптян щодо сусідніх народів [5, с. 41].

Питання престолонаслідування в Єгипті є дискусійним: існує версія про спадкування по жіночій лінії, але вона не є загальновизнаною. Інші вчені вважають, що через високу дитячу смертність стабільної системи не існувало, а правління жінок пояснюється регентством, яке іноді переходило в одноосібну владу [5, с. 41].

Адміністративний апарат Стародавнього Єгипту був досить розвиненим і багаторівневим. Безпосереднім помічником фараона виступав чаті (*в єгиптології його ще називають візирем*) – колишній племінний чаклун, який носив шкуру пантери та був увесь обвішаний амулетами, який фактично виконував функції голови уряду та координував діяльність усіх державних структур. Йому підпорядковувалися всі державні відомства, окрім військового, яким керував один із царевичів. Більшість посад у найближчому оточенні фараона займали його родичі, хоча іноді на високі щаблі влади потрапляли й люди з нижчих верств суспільства. Ця привілейована група створювала численні посади, щоб зручно влаштуватися при владі. Як влучно зазначав єгиптолог П. Монте, у Стародавньому Єгипті, як і будь-де, чиновники прагнули не зменшення, а постійного розростання [5, с. 42].

До складу управлінського апарату входили також писарі, чиновники та жерці. Писарі відігравали ключову роль у державному управлінні, оскільки здійснювали облік податків, земельних ресурсів та населення, що було необхідним для ефективного функціонування держави.

Коли єгиптологи говорять про унікальність давньоєгипетського суспільства, то

передусім мають на увазі його основу – сім'ю [5, с. 79].

Сім'я в Стародавньому Єгипті ще значною мірою зберігала риси матриархату. Деякі дослідники, зокрема К. Жак, навіть вважають, що єгиптянки мали більше прав у сім'ї та суспільстві, ніж сучасні жінки. Хоч це може бути певним перебільшенням, відомо, що жінки могли займатися наукою (наприклад, Песечет вважають однією з перших лікарки у світі), торгівлею, спортом і навіть інтелектуальними іграми. Майно часто належало жінці й передавалося по жіночій лінії, а саме від матері до доньки або зятя, як і, ймовірно, царська влада [5, с.79].

Єгипетська молодь мала незвичну для Сходу свободу у виборі партнера: шлюби укладалися без втручання батьків, а ініціатива часто належала юнакові, який намагався завоювати дівчину подарунками. Шлюби були ранніми — дівчата могли виходити заміж у 10–12 років. Водночас шлюби не завжди супроводжувалися релігійними обрядами чи офіційною реєстрацією, достатньо було домовленості у присутності свідків [5, с. 79].

Економічна основа влади базувалася на централізованому контролі над землею та ресурсами. Земля формально вважалася власністю фараона, а населення виконувало трудові повинності та сплачувало податки у натуральній формі. Така система дозволяла державі акумулювати значні ресурси та підтримувати масштабні будівельні проєкти, зокрема зведення пірамід і храмів. Важливу роль у функціонуванні держави відігравали храми і жрецтво. Жерці не лише виконували релігійні функції, але й брали активну участь у політичному житті, іноді навіть впливаючи на рішення фараона. Жрецтво Стародавнього Єгипту відігравало ключову роль у становленні та зміцненні держави, підтримці духовного життя народу та збереженні історичних і культурних надбань. Таким чином, релігія та політика були тісно взаємопов'язані, що є характерною рисою державного устрою Стародавнього Єгипту [3].

Отже, державна влада у Стародавньому Єгипті характеризувалася централізованістю, сакралізацією та ієрархічністю. Абсолютна влада фараона, поєднана з розвиненим адміністративним апаратом і релігійною легітимацією, забезпечувала стабільність держави протягом тисячоліть.

1.2. Правове та соціальне становище жінки

Правове та соціальне становище жінки в Стародавньому Єгипті є одним із найбільш досліджених аспектів історії давньоєгипетського суспільства, оскільки воно суттєво відрізняється від аналогічних характеристик жінок у Месопотамії, античній Греції чи Римі. Основною особливістю єгипетської правової системи було визнання жінки як повноправного суб'єкта цивільних відносин, що підтверджується численними письмовими джерелами – передусім папірусами юридичного змісту, судовими документами, контрактами та заповітами. За свідченням дослідників, зокрема Гейл Робінс, жінки в Єгипті мали юридичну дієздатність, подібну до чоловіків, і могли виступати в суді без представника, укладати правочини, володіти майном та розпоряджатися ним [35, с. 60-75].

Шанобливе та відповідальне ставлення до сім'ї супроводжувало давніх єгиптян упродовж усього їхнього життя. Вислови *«взяти дружину»* і *«побудувати дім»* були для них рівнозначними та відповідали сучасним поняттям *«одружитися»* і *«створити сім'ю»*. Чоловіки зазвичай вступали в шлюб у віці близько 20 років, адже вважалося, що саме тоді вони здатні забезпечити родину. Водночас у джерелах згадуються випадки, коли нареченому було лише 14 років. Дівчата, як правило, виходили заміж після настання менархе, приблизно у 12–14 років, хоча інколи їх могли видати заміж і раніше.

Найчастіше шлюб укладався за рішенням батьків або хазяїв. Наприклад, один із садівників дружини фараона розповідав, що його володарка сама одружила його зі своєю наближеною. Після того як він овдовів, вона вдруге влаштувала його шлюб. Чоловік залишився задоволений, адже отримав гарне придане [9, с. 49].

Більшість шлюбів укладалися за згодою батьків обох молодят. Перед самим одруженням складали спеціальний договір, який визначав умови майбутнього союзу та підписувався батьками наречених. У деяких випадках чоловік також ставив свій підпис під цим документом. У ньому насамперед зазначали матеріальні гарантії для дружини, права подружжя на спільне майно, а також розподіл обов'язків і прав між чоловіком і дружиною [30, с. 75].

До I тисячоліття до н. е. шлюбну угоду укладали усно, а згодом – уже в письмовій формі, за участі щонайменше чотирьох свідків. Документ оформлювали у двох примірниках: оригінал передавався подружжю, а копія зберігалася у одного зі свідків.

П. Монте висловив припущення, що копії таких договорів могли зберігатися в так званих «*домах життя*» - центрах духовного життя, які виконували роль своєрідних «*єгипетських університетів*». Там накопичували знання з астрономії, історії, медицини та інших наук, а також фіксували важливі події життя людей, такі як народження, шлюб і смерть. Окрім того, там складали особисті гороскопи, що мали велике значення для мешканців долини Нілу [9, с. 61].

Іноді жінки з гарему могли становити небезпеку для влади та навіть життя фараона. Відомо щонайменше про три змови, організовані «великими гаремами», спрямовані проти правителів Пепі I, Аменемхета I та Рамзеса III [8, с. 38].

Про змову проти Рамзеса III відомо з матеріалів судового розслідування. Коли фараон дізнався, що змовники планували посадити на трон одного з його синів, він наказав тому накласти на себе руки. Після цього репресій зазнали жінки гарему, їхні наглядачі, начальник гарему, керівник лучників, писець великого гарему та інші наближені до фараона особи [6, 7].

З правового погляду жінка в Давньому Єгипті мала вигідніше становище порівняно з жінками інших стародавніх цивілізацій, оскільки користувалася майже рівними правами з чоловіком. Вона могла сама ініціювати розлучення та повторно вступати в шлюб. Причинами для розірвання шлюбу зазвичай були подружня зрада або безпліддя.

У шлюбних договорах обов'язково визначали, як чоловік повинен забезпечувати дружину матеріально. Також у них прописували порядок поділу майна у разі розлучення, якщо ініціатором виступав чоловік. Якщо ж розлучення ініціювала дружина, вона, як правило, повертала чоловікові половину шлюбних подарунків, тоді як усе майно, набуте під час спільного життя, залишалося за ним [30, с. 74-75].

Вільна жінка в Давньому Єгипті мала право володіти майном і розпоряджатися ним на власний розсуд: могла його продавати, купувати або передавати у спадок. Вона також керувала землями, виділеними «*на поминання душі*». Доньки успадковували майно нарівні з синами, а спадкування здійснювалося як по чоловічій, так і по жіночій лінії. Жінка могла володіти як рухомим, так і нерухомим майном, включаючи землю, будинки, худобу та інші матеріальні цінності. У численних папірусах, зокрема з поселення Дейр ель-Медіні (XIX–XX династії), зафіксовано випадки, коли жінки виступали власницями майна та самостійно здійснювали його продаж або передачу у спадок. У цьому контексті показовим є те, що майнові права жінки не припинялися після вступу в шлюб: її власність залишалася її особистою, а чоловік не мав автоматичного права розпоряджатися нею. Це свідчить про розвинену систему приватної власності та юридичного захисту майнових прав жінки.

Якщо жінка була старшою в сім'ї, а її брати та сестри ще були малолітніми, її призначали управляти їхнім майном. Власність і пов'язані з нею титули могли передаватися також через жіночу лінію. У разі смерті чоловіка дружина отримувала третину спільно нажитого майна, тоді як дві третини діставалися дітям [12, с. 151].

Соціальне становище жінки в Єгипті було тісно пов'язане з економічною структурою суспільства. Жінки активно брали участь у господарському житті: вони займалися ремеслами, текстильним виробництвом, пекарством, пивоварінням, торгівлею та управлінням домогосподарством. У сільській місцевості жінки брали участь у сільськогосподарських роботах, тоді як у міських центрах могли володіти майстернями та вести торговельну діяльність. Це підтверджується як археологічними знахідками, так і письмовими джерелами. Релігійна сфера також надавала жінкам значні можливості для соціального піднесення. Жінки могли бути жрицями, особливо у храмах богині Хатхор та інших жіночих божеств. У релігійній ієрархії існували різні ранги жриць, які брали участь у ритуалах, співали гімни, виконували культові функції. Це підвищувало їхній соціальний статус і забезпечувало вплив у суспільстві. Релігія

в Єгипті загалом сприяла більш високому становищу жінки, оскільки багато божеств мали жіночий образ, зокрема богині Ісіда, Хатхор, Маат, які символізували материнство, справедливість і гармонію.

Важливою характеристикою є соціальна мобільність жінок у Стародавньому Єгипті. Хоча більшість жінок не займали високих державних посад, існували виняткові випадки, коли жінки досягали найвищого рівня влади. Найвідомішим прикладом є правителька Хатшепсут, яка правила як фараон і здійснювала масштабні будівельні проєкти, зокрема храм у Дейр ель-Бахрі. Іншим важливим прикладом є Нефертіті, яка відігравала значну роль у релігійній реформі Ехнатона, та Клеопатра VII, яка брала активну участь у міжнародній політиці елліністичного світу. Ці приклади свідчать про те, що жінки за певних умов могли досягати найвищих щаблів влади. Докладніше про цих видатних правительок йтиметься у наступних розділах.

Водночас необхідно зазначити, що соціальний статус жінки залежав від її соціального походження та економічного становища. Жінки з вищих верств суспільства мали більше можливостей для освіти, участі в управлінні та доступу до ресурсів. Натомість жінки нижчих соціальних прошарків були більш обмежені в правах і можливостях, хоча формально юридичні права залишалися однаковими. Таким чином, можна говорити про існування соціальної стратифікації, яка впливала на реальне становище жінки.

Динаміка становища жінки змінювалася в різні історичні періоди. У період Стародавнього царства жінки виконували переважно сімейні та господарські функції, хоча вже тоді мали правові гарантії. У Середньому царстві спостерігається розширення використання правових інструментів, зокрема контрактів і заповітів. У Новому царстві відбувається максимальне розширення соціальної активності жінок, що підтверджується численними письмовими джерелами. У пізній період, під впливом іноземних держав, таких як Персія та Греція, деякі аспекти жіночої автономії почали звужуватися, однак базові правові принципи залишалися незмінними.

Сучасні дослідники, зокрема Джойс Тілдслі та Ян Шоу, підкреслюють, що Єгипет був однією з небагатьох стародавніх цивілізацій, де жінки мали настільки

високий рівень юридичних прав. Водночас вони зазначають, що не слід ідеалізувати становище жінок, оскільки реальна соціальна практика могла варіюватися залежно від регіону, часу та конкретних обставин.

Відповідно правове та соціальне становище жінки в Стародавньому Єгипті являє собою складну систему, що поєднує елементи юридичної рівності, економічної незалежності та соціальної ієрархії. Жінки були повноправними учасниками правових відносин, мали значні майнові та сімейні права, брали участь у господарському, релігійному та частково політичному житті суспільства. Водночас їхній реальний статус залежав від соціального класу, історичного періоду та індивідуальних обставин, що зумовлює необхідність комплексного та багатofакторного підходу до аналізу їхнього становища в історико-правовій науці.

1.3. Роль жіночої лінії у системі спадкування влади

Як уже зазначалося раніше, особливо показовим у цьому контексті є досвід Стародавнього Єгипту, де становище жінок суттєво відрізнялося від інших цивілізацій. Попри загальну тенденцію обмеження прав жінок у давньому світі, єгиптянки мали більше можливостей, зокрема право на освіту та активну участь у суспільному житті. Натомість у таких державах, як Стародавня Греція, Китай чи Індія, доступ жінок до освіти суворо обмежувався, а прояви гендерної рівності фактично придушувалися. Таким чином, підходи до правового статусу та соціальної ролі жінок значно різнилися залежно від релігійних, економічних і соціальних чинників. Водночас посилення обмежень прав жінок у процесі розвитку цивілізацій і торгівлі зрештою сприяло формуванню ідей гендерної рівності.

Попри переважання патріархальних норм у Стародавньому світі, вже тоді можна помітити перші спроби осмислення ідеї рівності між чоловіками та жінками, а також зародки критики гендерної нерівності. Давньогрецькі мислителі зверталися до цього питання, і, зокрема, Платон у своїй праці “Держава” обґрунтовував думку про природну подібність здібностей обох статей

та необхідність залучення жінок до управління державою. Він стверджував, що створення ідеальної держави з рівними можливостями для чоловіків і жінок можливе за умови, якщо керівництво здійснюватимуть справжні філософи. Водночас Платон визнавав, що жінки здатні виконувати державні функції, хоча й припускав розподіл обов'язків з урахуванням їхньої фізичної витривалості. Таким чином, його погляди значною мірою суперечили усталеним уявленням тогочасного суспільства [11, с. 16].

Серед давніх цивілізацій саме Стародавній Єгипет вирізнявся більш прогресивним підходом до правового статусу жінок. Зокрема, право на престол міг отримати будь-який нащадок правителя незалежно від статі, що свідчить про ранні прояви ідей гендерної рівності. Окрім цього, родовід часто визначався за материнською лінією, адже встановити материнство вважалося простішим і надійнішим, ніж батьківство. Водночас у більшості інших держав Стародавнього світу права чоловіків значно переважали над правами жінок.

У цьому контексті можна стверджувати, що витoki ідеї гендерної рівності беруть свій початок саме в давні часи, зокрема в Єгипті. Згодом певні зміни відбулися і в Стародавньому Римі, де, попри тривалі обмеження прав жінок, поступово спостерігалось їх часткове розширення. Це сприяло покращенню становища жінок не лише в межах сім'ї, а й у соціально-економічному житті. За свідченнями істориків, римські жінки могли володіти значними статками, у певні періоди брали участь у судових процесах як представники сторін і займалися різними видами діяльності. У сімейній сфері їхня відносна самостійність проявлялася, зокрема, у можливості ініціювати розлучення, що свідчило про досягнення вищого рівня рівності прав подружжя [10, с. 63].

Варто підкреслити, що для демонстрації можливості гендерної рівності жінки, які мали сприятливе соціальне становище, нерідко здобували освіту та доводили свою здатність діяти на рівні з чоловіками. Хоча ці процеси розвивалися поступово, вони сприяли змінам у сприйнятті ролі жінки в суспільстві Стародавнього світу. Так, прикладом може слугувати *Гіпатія Александрійська* – відома математик і філософ, яка мала значний авторитет і брала участь у громадському та політичному житті.

Окрему увагу варто приділити *Хатшепсут* – одній із найвідоміших жінок-правительок Стародавнього Єгипту, яка фактично здійснювала державне управління на рівні з чоловіками. Її діяльність є яскравим прикладом можливості реалізації жінки у вищих ешелонах влади, тому більш детальний аналіз її правління та ролі буде представлено в окремому розділі роботи. Водночас подібні випадки залишалися поодинокими й часто не знаходили підтримки в суспільстві.

Ідеї рівності між чоловіками та жінками також знаходили відображення у мистецтві, зокрема в давньогрецьких трагедіях, де автори порушували цю проблему, хоча вона й не була центральною для тогочасних полісів [4, с. 155]. Наприклад, у творах Гомер - “Іліаді” та “Одіссеї” - підкреслюється значущість жінки не лише як берегині дому, а й як активної учасниці суспільного життя. У свою чергу, Ксенофонт у праці “Домобуд” приділяє увагу ролі дружини, розкриваючи її через діалог Ісхомаха із Сократом щодо виховання та обов’язків жінки в сім’ї. Ксенофонт подає виховання дружини у вигляді розмов, з яких з’ясовується, які повинні бути здобутки дружини [2, с. 201].

Таким чином, уже наприкінці античної доби формувалися передумови для переосмислення становища жінок і зародження ідей гендерної рівності в різних державах Стародавнього світу. Водночас у таких країнах, як Китай та Індія, ще тривалий час зберігався традиційний патріархальний устрій без суттєвого розширення прав жінок.

Питання престолонаслідування в єгиптології залишається дискусійним. Поширеною є думка, що влада передавалася через жіночу лінію: спадкоємцем нібито ставав старший син головної дружини фараона. На користь цієї гіпотези наводять факт існування серед приблизно 350 відомих фараонів кількох жінок-правительок. Водночас ця теорія не є загальноприйнятою.

Інші дослідники вважають, що через дуже високу дитячу смертність у тогочасному Єгипті не могло існувати стабільної системи спадкування влади. Появу жінок на троні частина науковців пояснює явищем регентства. Як зазначає, зокрема, О. Томашевич, шлях від регентства до одноосібного правління був невеликим і іноді справді долався [5, с. 41].

Загалом роль жіночої лінії у системі спадкування влади в Стародавньому Єгипті була однією з ключових складових легітимації монархічної влади, хоча формально єгипетська система не була матрилінійною. Основний принцип передачі влади базувався на поєднанні патрилінійного спадкування та материнського підтвердження династичної належності, що створювало складну, але ефективну модель політичної стабільності.

У цій системі саме жінка виступала гарантом “правильного” походження спадкоємця, оскільки материнство завжди було безперечним фактом, на відміну від батьківства, яке могло бути політично або соціально інтерпретованим. Таким чином, жіноча лінія виконувала функцію підтвердження династичної безперервності та сакральної чистоти влади.

У давньоєгипетській ідеології царська влада мала божественний характер, і фараон розглядався як посередник між богами і людьми. У цьому контексті жінка – особливо мати царя – виступала як носій сакральної спадковості, через яку передавалася “божественна сутність” правителя. У численних текстах і ритуальних сценах підкреслюється роль матері як того, хто народжує майбутнього царя не лише фізично, але й у сакральному сенсі. Це особливо помітно в храмових рельєфах, де сцени божественного зачаття демонструють, як бог (*наприклад, Амон*) в образі фараона вступає у союз із царицею, після чого народжується майбутній правитель. Такі зображення підсилювали ідею божественного походження царя і підкреслювали центральну роль жінки у забезпеченні цього процесу [1, с. 9].

Жіноча лінія також відігравала важливу роль у стабілізації престолонаслідування у випадках політичних криз або відсутності прямого спадкоємця по чоловічій лінії. У таких ситуаціях влада могла переходити до чоловіка, який мав спорідненість із царським домом через матір. Це означає, що навіть у разі передачі влади через племінника, зятя чи іншого родича, вирішальним фактором залишалося його походження від жінки царського роду. Такий підхід дозволяв уникати розриву династичної спадковості та забезпечував легітимність нового правителя в очах еліти та населення.

Яскравим прикладом ролі жіночої лінії є правління Хатшепсут, яка прийшла до влади після смерті свого чоловіка Тутмоса II. Вона спочатку виступала як регент при малолітньому спадкоємцеві Тутмосі III, однак згодом прийняла титул повноцінного фараона. Її легітимність значною мірою базувалася на її походженні як доньки фараона Тутмоса I та на її ролі в релігійній системі як “Богині-дружини Амона” [1, с. 6-7].

Саме поєднання її царського походження та релігійного статусу дозволило їй не лише зберегти владу, але й ефективно нею управляти протягом кількох десятиліть. Показово, що після її смерті багато з її зображень було знищено, що свідчить про складність сприйняття жінки-фараона, але водночас підкреслює її значущість як виняткового прикладу жіночої влади.

Іншим важливим аспектом є інститут “Богині-дружини Амона”, який у період Нового царства набув особливого значення. Ця посада, яку займали жінки з царської родини, поєднувала релігійні та політичні функції. Богиня-дружина контролювала значні економічні ресурси, володіла землями та мала вплив на призначення посад у храмовій ієрархії. У пізніші періоди, особливо у Третій перехідний період, цей інститут став інструментом політичного контролю над Верхнім Єгиптом, а також способом забезпечення династичної спадковості через жіночу лінію. Таким чином, жінка не лише виступала носієм спадковості, але й могла бути активним учасником політичного процесу.

Жіноча лінія також відігравала важливу роль у шлюбній політиці царського двору. Шлюби між близькими родичами, зокрема між братом і сестрою, були поширеною практикою серед правлячих династій. Метою таких шлюбів було збереження “чистоти” царської крові та концентрація влади всередині династії. У таких умовах жінка виступала не лише як дружина, але і як гарант передачі легітимної влади майбутнім поколінням. Ця практика, хоча і викликала дискусії серед сучасних дослідників, розглядається як один із механізмів підтримки стабільності державної системи.

У період Нового царства в Давньому Єгипті жінки з царського двору, зокрема цариці, інколи відігравали не лише роль дружин фараонів, а й впливових

політичних і релігійних діячок. Яскравим прикладом вважають *Нефертіті*, яка брала участь у релігійних перетвореннях, ініційованих Ехнатом, зокрема у впровадженні культу єдиного бога Атона. Її часто зображали поруч із фараоном на рівних, що підкреслює її значний статус і вплив при дворі, а також можливу участь у державному управлінні.

Походження Нефертіті достеменно не встановлене. Існують різні гіпотези: одні дослідники припускають, що вона могла бути мітаннійською принцесою, інші — що вона була дочкою Аменхотепа III від однієї з численних жінок гарему, а отже могла бути зведеною сестрою Ехнатона. Водночас її не вважають імовірною принцесою царської крові, адже її сестра не мала високого статусу при дворі.

Ехнатон спочатку був дуже прив'язаний до Нефертіті, яка народила йому шість доньок. Згодом його прихильність, імовірно, перейшла до іншої жінки — Кії, яка мала нижчий титул, але з часом стала співправителькою фараона. Пізніше її ім'я було стерто з пам'ятників, що в єгипетській традиції означало спробу позбавити людину посмертного існування.

Ставлення єгипетських правителів до династичних шлюбів також було пов'язане з особливостями престолонаслідування: оскільки передача влади часто відбувалася через жіночу лінію, шлюб із іноземною принцесою міг дати її чоловікові потенційні права на трон [5, с. 55-56].

Ще одним прикладом є *Клеопатра VII*, яка, хоча й належала до пізнішого, елліністичного періоду, демонструє збереження ролі жіночої лінії в забезпеченні влади. Вона активно використовувала своє походження як представниця династії Птолемеїв, щоб легітимізувати свою владу, а також укладала політичні союзи через особисті відносини з римськими політичними діячами, що підкреслює гнучкість і стратегічну важливість жіночої ролі в системі влади. Аналіз джерел, зокрема праць Джойс Тілдслі, Гейл Робінс та Яна Шоу дозволяє зробити висновок, що жіноча лінія в Стародавньому Єгипті виконувала три основні функції:

1. По-перше, забезпечення біологічної безперервності династії;
2. По-друге, підтвердження легітимності спадкоємця через походження від царської матері;
3. По-третє, участь у релігійній та політичній ідеології влади.

Ці функції були нерозривно пов'язані між собою і створювали унікальну модель влади, у якій жінка виступала не як другорядний елемент, а як необхідна складова політичної системи.

Водночас слід підкреслити, що попри важливу роль жіночої лінії у спадкуванні влади, Стародавній Єгипет не був матріархальним суспільством у повному розумінні цього терміна. Основна політична влада залишалася у руках чоловіків, а жінки виконували допоміжну, хоча й критично важливу функцію у процесі передачі влади. Їхній вплив був значним, але часто опосередкованим через релігійні, сімейні та символічні механізми.

Висновки до 1 розділу

У результаті проведеного аналізу теоретичних засад державної влади та соціально-правового статусу жінки у Стародавньому Єгипті можна дійти висновку, що єгипетська цивілізація сформувала унікальну модель політичної організації, у межах якої поєднувалися риси жорсткої централізації, сакралізації влади та відносно високого статусу жінки в суспільстві.

З'ясовано, що державна влада у Стародавньому Єгипті мала яскраво виражений теократичний і деспотичний характер. Фараон виступав не лише як політичний правитель, але і як божественна постать, носій верховної влади у всіх сферах суспільного життя. Така модель управління забезпечувала стабільність держави, а також створювала ідеологічне підґрунтя для легітимації влади через релігійні уявлення. Саме сакральний характер влади відіграв ключову роль у формуванні уявлень про законність правління та спадковість престолу.

Водночас встановлено, що соціально-правове становище жінки у Стародавньому Єгипті було значно вищим порівняно з іншими давніми цивілізаціями. Жінки мали право володіти майном, укладати угоди, виступати в суді та самостійно розпоряджатися своїм життям у межах правових норм. Особливого значення набувала жінка у контексті царської родини, де її статус визначався не лише соціальними, але й політичними функціями.

Ключовим висновком є те, що жіноча лінія відігравала важливу роль у системі спадкування влади. Незважаючи на формально патрилінійний характер передачі престолу, саме походження по материнській лінії часто виступало вирішальним чинником легітимації влади. Належність до царської династії через жінку забезпечувала законність претензій на престол, що зумовлювало практику династичних шлюбів, зокрема між близькими родичами.

Жіноча лінія в системі спадкування влади Стародавнього Єгипту була фундаментальним елементом політичної та ідеологічної структури держави. Вона забезпечувала не лише передачу влади, але й її легітимність, стабільність та сакральність. Через материнство, шлюбні зв'язки, релігійні титули та участь у державному житті жінки відігравали ключову роль у формуванні династичної безперервності, що робить їхню роль у політичній системі Стародавнього Єгипту однією з найважливіших тем для історико-правового аналізу.

Таким чином, у Стародавньому Єгипті сформувалася специфічна система, у якій поєднувалися патріархальні засади з елементами матрилінійності у сфері політичної легітимації. Жіноча лінія виступала важливим механізмом забезпечення безперервності влади та стабільності держави. Це дозволяє розглядати роль жінки не лише як соціальну чи сімейну, але і як ключову політичну категорію у структурі давньоєгипетської монархії.

Отже, дослідження показало, що особливості державної влади, правового статусу жінки та значення жіночої лінії у спадкуванні престолу є взаємопов'язаними елементами єдиної системи. Саме це створює підґрунтя для подальшого аналізу практичної реалізації жіночої влади у Стародавньому Єгипті, що буде розглянуто у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2.

ЖІНОЧА ЛІНІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЛЕГІТИМАЦІЇ МОНАРХІЧНОЇ ВЛАДИ

2.1. Материнське походження та «царська кров»

Материнське походження та концепція “царської крові” в Стародавньому Єгипті були одними з ключових елементів легітимації монархічної влади, що формували особливу модель династичного правонаступництва. У межах єгипетської політичної та релігійної традиції питання походження правителя мало не лише генеалогічне, але й сакральне значення, оскільки фараон розглядався як носій божественної сутності. Саме тому визначення його належності до царського роду через материнську лінію відіграло вирішальну роль у підтвердженні законності його прав на трон. У науковій літературі (зокрема, у працях G. Robins, [35], J. Tyldesley [41], I. Shaw [37]) підкреслюється, що хоча система спадкування формально залишалася патрилінійною, фактична легітимація влади часто залежала від походження матері майбутнього правителя. У єгипетській ідеології влади поняття “царської крові” не обмежувалося біологічним походженням, а включало у себе також релігійно-міфологічний вимір. Вважалося, що фараон народжується внаслідок божественного акту, де бог (найчастіше Амон або Ра) виступає як справжній батько майбутнього правителя, а цариця – як земний носій цієї божественної сутності. Ця концепція яскраво відображена в храмових рельєфах, зокрема у сценах божественного народження, де зображується, як бог у людській подобі відвідує царицю, після чого народжується спадкоємець престолу. Такі сцени можна спостерігати, наприклад, у храмовому комплексі Дейр ель-Бахрі, пов’язаному з правлінням Хатшепсут, де підкреслюється її божественне походження як доньки бога Амона [20, с 197].

Цей наратив мав на меті не лише підвищити авторитет правителя, але й обґрунтувати його право на владу через сакралізацію материнської лінії.

Материнське походження відігравало особливо важливу роль у випадках, коли спадкоємець не був прямим сином попереднього фараона або коли існували сумніви щодо його прав на престол. У таких ситуаціях саме походження від жінки царського роду ставало ключовим аргументом легітимності. Наприклад, у період XVIII династії значення материнської лінії значно зростає, що пов'язано з частими випадками передачі влади через непрямих спадкоємців. Фараони прагнули підкреслити своє походження від “великої царської дружини” (*Great Royal Wife*), оскільки саме цей статус матері гарантував “чистоту” династичної лінії. Водночас діти від другорядних дружин або наложниць мали менші шанси на успадкування престолу, якщо їхнє походження не було підтверджене зв'язком із головною царицею.

Показовим є приклад Тутмос III, який формально був сином Тутмоса II і якого історики величають “Наполеоном Стародавнього Єгипту” [5, с. 54]. Він народився не від головної цариці, а від другорядної дружини. Це поставило під сумнів його право на престол і стало однією з причин, чому влада фактично перейшла до Хатшепсут, яка мала більш “легітимне” походження як донька фараона та велика царська дружина. Таким чином, материнська лінія виявилася визначальною у питанні фактичного здійснення влади, навіть якщо формально спадкоємцем був чоловік.

Ще одним важливим аспектом є практика династичних шлюбів, яка була спрямована на збереження “царської крові” в межах правлячої родини. Шлюби між братами і сестрами, які часто практикувалися в єгипетській царській сім'ї, мали на меті не лише зміцнення політичної єдності, але й забезпечення безперервності сакральної лінії. У цьому контексті жінка виступала як носій цієї “чистої” крові, а її роль у відтворенні династії набувала особливого значення. Як зазначає J. Tyldesley у праці “*Daughters of Isis*” (1994), саме через жінку передавалася легітимність, навіть якщо формально влада переходила до чоловіка [41].

У науковій традиції існує думка, що практика інцесту не була загальноприйнятою для всього населення і, ймовірно, мала інше значення для правлячої еліти.

Зокрема, дослідники пов'язують можливість шлюбів між близькими родичами насамперед із династичною ідеологією та особливостями передачі влади. У період, коли в єгипетському суспільстві могли зберігатися риси матрилінійного спадкування, легітимність правителя значною мірою залежала від жінок царського роду, як вже зазначалося вище. Тому претендент на трон часто мав зміцнювати свої права через шлюб із представницею царської сім'ї, зазвичай донькою головної дружини фараона. Іноді це створювало ситуацію, коли саме жіноча лінія забезпечувала безперервність “божественного” походження влади. Як зазначала М. Матьє [31, с. 4], збереження цієї системи родинних зв'язків було настільки важливим, що її руйнування виявилось практично неможливим у межах давньоєгипетської традиції.

Відомим прикладом династичних шлюбів є правління Аменхотепа IV (*Ехнатона*), який був одружений із Нефертіті, а також мав шлюбний союз із власною донькою Анхесенпаатон (*згодом Анхесенамон*). Остання згодом стала дружиною Тутанхамона [43, с. 134].

Подібні практики в царському середовищі, ймовірно, мали на меті збереження влади всередині династії та недопущення переходу легітимних прав до сторонніх правителів.

Показовим є також епізод дипломатії часів Аменхотепа III, коли він відмовився віддати свою доньку вавилонському царю Кадашману-Харбе, пояснюючи це тим, що “*дочка фараона нікому не може бути віддана*” [30, с. 56].

Така позиція підкреслює політичну цінність царських жінок, адже шлюб із ними потенційно міг надати іноземному правителю право претендувати на єгипетську владу.

Щодо звичайного населення, то в науковій літературі немає єдиної думки про поширеність шлюбів між близькими родичами. Б. Шоу [38, р. 274] зазначав, що не знайшов переконливих історичних доказів того, що шлюби між братами і сестрами були звичними для пересічних єгиптян у фараонський період (*до греко-римської епохи*). Натомість М. Матьє [30, с. 73] припускала, що такі шлюби хоча й не заохочувалися суспільством, але іноді траплялися. Їх пояснювали

прагненням зберегти майно в межах родини та уникнути його переходу до іншого роду через шлюб доньки. У цьому контексті згадуються також союзи між дядьком по материнській лінії та племінницею.

Додатковим непрямим свідченням є те, що подружжя інколи зверталось одне до одного як до “брата” і “сестри”, однак це могло бути радше соціальною формулою близькості, а не буквальним родинним статусом. За даними Я. Тойварі-Війтала [40], хоча шлюби між близькими родичами формально не були суворо заборонені, чіткі докази їх масового поширення поза царською родиною відсутні. Найраніші підтверджені випадки таких шлюбів відносять приблизно до VI династії (2350–2200 рр. до н. е.), а в пізніші періоди Середнього та Нового царства вони розглядаються радше як поодинокі винятки, ніж як соціальна норма.

У період Нового царства роль материнського походження ще більше посилюється через розвиток релігійних інститутів, таких як титул “Богиня-дружина Амона”. Цей титул, який часто передавався по жіночій лінії, надавав його носійці значний релігійний і політичний вплив. Жінки, які обіймали цю посаду, могли виступати як ключові фігури у процесі легітимації влади, особливо в умовах політичної нестабільності. Вони контролювали значні ресурси, брали участь у ритуалах і фактично виступали як посередники між божественним і земним світом.

Варто також звернути увагу на те, що материнське походження було важливим не лише в межах внутрішньої політики, але й у міжнародному контексті. У період пізнього Єгипту, зокрема за правління Клеопатра VII, питання походження і династичної легітимності набуває нового значення. Клеопатра активно підкреслювала своє походження від династії Птолемеїв і водночас асоціювала себе з богинею Ісідою, що було продовженням давньоєгипетської традиції сакралізації влади через жіночий образ. Її політика демонструє, що навіть у змінених умовах елліністичного світу концепція “царської крові” залишалася важливим інструментом легітимації.

Аналіз джерел, включаючи рельєфи, тексти та археологічні дані, дозволяє зробити висновок, що материнська лінія в Стародавньому Єгипті виконувала не

лише біологічну функцію, але й була ключовим елементом політичної ідеології. Вона забезпечувала безперервність династії, підтверджувала легітимність правителя і виступала як засіб інтеграції релігійних і політичних уявлень про владу. При цьому роль жінки не обмежувалася пасивною функцією народження спадкоємця, а включала активну участь у формуванні політичної реальності через релігійні, символічні та інституційні механізми.

Відповідно материнське походження та концепція “царської крові” були фундаментальними елементами системи легітимації монархічної влади в Стародавньому Єгипті. Вони поєднували у собі біологічні, соціальні та релігійні аспекти, утворюючи складну модель спадкоємності, у якій жінка відігравала центральну роль. Саме через материнську лінію забезпечувалася не лише передача влади, але й її сакральне обґрунтування, що дозволяло єгипетській державі зберігати стабільність і безперервність протягом тисячоліть.

2.2. Інститут «Великої царської дружини»

Інститут “**Великої царської дружини**” (англ. *Great Royal Wife*) у Стародавньому Єгипті був одним із ключових елементів системи легітимації монархічної влади, що безпосередньо пов’язував жіночу лінію з династичною спадковістю та політичною стабільністю держави. На відміну від другорядних дружин і наложниць фараона, “Велика царська дружина” займала офіційно визнане ієрархічно найвище місце серед жінок царського двору і виконувала не лише сімейно-репродуктивну функцію, але й важливу політико-релігійну роль. Саме її статус був вирішальним фактором у визначенні легітимності спадкоємця престолу, оскільки діти, народжені від “Великої царської дружини”, вважалися найбільш “законними” претендентами на трон.

Формування цього інституту простежується вже в період Стародавнього царства, однак особливого значення він набуває у Середньому та Новому царствах, коли династична політика ускладнюється, а питання престолонаслідування потребує додаткових механізмів легітимації. Як зазначає Гейл Робінс [35], титул “Велика царська дружина” не був формально пов’язаний

лише з особистими стосунками з фараоном, а мав чітко визначену політичну функцію — закріплення династичної безперервності через жіночу лінію. У цьому контексті статус цариці визначав не лише її особисте становище, але й перспективи її дітей у системі спадкування влади.

Ключовим аспектом інституту “Великої царської дружини” була її роль як матері спадкоємця. У єгипетській політичній ідеології саме материнське походження виступало гарантією “царської крові”, а тому принц, народжений від головної цариці, мав значно більше підстав претендувати на престол, ніж син від другорядної дружини. Це особливо чітко простежується у випадках династичних конфліктів, коли право на трон оскаржувалося. Наприклад, ситуація з Тутмос III демонструє, що навіть за наявності формального спадкоємця його походження від другорядної дружини могло послаблювати його позиції, що дозволило Хатшепсут, яка мала статус “Великої царської дружини” і була дочкою фараона, фактично узурпувати владу та правити як фараон. Цей приклад підтверджує, що титул головної цариці був не просто почесним, а мав реальне політичне значення.

Інститут “Великої царської дружини” також тісно пов’язаний із релігійною ідеологією влади. Цариця брала участь у ритуалах, що підкреслювали божественне походження фараона, і могла виступати як земне втілення богині, зокрема Ісиди або Хатхор. У храмових рельєфах цариця часто зображується поруч із фараоном у сценах жертвопринесення або релігійних церемоній, що свідчить про її участь у сакральному житті держави. У деяких випадках її роль виходила за межі символічної: вона могла виступати як регент при малолітньому спадкоємцеві або брати участь у державному управлінні, що вже неодноразово зазначалося вище.

Особливої уваги заслуговує діяльність Нефертіті, яка, будучи “Великою царською дружиною” фараона Ехнатона, відігравала активну роль у проведенні релігійної реформи, пов’язаної з культом бога Атона. Її зображення на рельєфах майже рівнозначні зображенням фараона, що свідчить про її високий статус і політичний вплив. Деякі дослідники [41; 37] навіть припускають, що вона могла

виконувати функції співправителя, що ще раз підкреслює важливість інституту “Великої царської дружини” як політичного інструменту.

Не менш показовим є приклад цариця *Тія*, яка не походила з царського роду, але, ставши “Великою царською дружиною”, змогла досягти значного політичного впливу. Її ім’я фігурує в дипломатичному листуванні (*зокрема, в Амарнських листах*), що свідчить про її участь у міжнародних відносинах. Вона відігравала важливу роль у політичному житті держави та постійно зображувалася поруч зі своїм чоловіком Аменхотеп III – у скульптурах, храмових рельєфах, на стелах, прикрасах і скарабеях, які в його часи слугували засобами поширення інформації. У храмі, зведеному фараоном у Північному Судані, Тію представлено в образі богині Хатхор. Вона часто носила божественні атрибути та навіть могла бути зображена як сфінкс — образ, що традиційно асоціювався лише з царями.

На 11-му році свого правління, прагнучи зміцнити відносини з державою Мітанні, Аменхотеп III одружився із сестрою царя Тушратти II – царівною Гілухепою, яка прибула до Єгипту разом із 317 жінками. Пізніше до гарему фараона приєдналася і дочка Шутарни II – Тадухепа, яку супроводжували 270 служниць і 30 слуг [33, с. 56]. Проте жодна з другорядних дружин не змогла досягти такого впливу при дворі, як цариця Тія.

У шлюбі Тії та Аменхотепа III народилося четверо дочок: Сітамон, Хунуттанеб, Ісіда та Небтах. На колосальній статуї, що зберігається в Каїрському єгипетському музеї (*Cairo GM 610*), зображено фараона, якого обіймає Тія, а поруч стоять три їхні доньки. Також у подружжя було двоє синів – Тутмос і Аменхотеп; деякі дослідники припускають, що ще одним їхнім сином міг бути Семнехкара [23, с. 39].

Водночас на пам’ятках того часу майже відсутні зображення царських синів, тоді як принцеси фігурують досить часто, що пояснюється традицією уникати зображення спадкоємців-чоловіків.

Царицю Тію також обожнювали: її представляли в образах богинь Хатхор і Тефнут, а також як сфінкса, що перемагає ворогів [24, с. 54].

Аменхотеп III провів ще два свята хеб-сед – на 34-му та 37-му роках свого правління. Останнім роком його царювання став 38-й, після чого фараон помер і був похований у гробниці KV22. Тія пережила свого чоловіка більш ніж на 12 років і зберігала значний вплив на політику свого сина Ехнатона.

У структурі єгипетського двору “Велика царська дружина” також виконувала функцію внутрішньої стабілізації, оскільки її статус визначав ієрархію серед численних дружин і наложниць фараона. Це дозволяло уникати конфліктів у межах царської родини та забезпечувало чіткий механізм визначення спадкоємця. Водночас цей інститут не був абсолютно стабільним: у різні періоди історії його значення могло змінюватися залежно від політичної ситуації, сили центральної влади та ролі релігійних інститутів.

Аналіз джерел, зокрема археологічних матеріалів, написів у гробницях, храмових рельєфів та дипломатичних текстів (*Амарнські листи*), дозволяє зробити висновок, що “Велика царська дружина” була не лише символічною фігурою, але й активним учасником політичного процесу. Як зазначає Barry Kemp [17], цей інститут був важливим елементом механізму легітимації влади, оскільки поєднував у собі династичну, релігійну та політичну функції.

Таким чином, інститут у Стародавньому Єгипті виступав одним із ключових механізмів забезпечення легітимності монархічної влади. Його значення полягало у визначенні законності спадкоємця, підтримці династичної безперервності та інтеграції релігійної ідеології у політичну систему. Конкретні історичні приклади демонструють, що роль головної цариці могла варіюватися від символічної до фактично владної, але в усіх випадках вона залишалася центральною фігурою у системі династичного правонаступництва.

2.3. Династичні шлюби та передача престолу

Династичні шлюби у Стародавньому Єгипті становили один із системоутворюючих механізмів легітимації монархічної влади, що

функціонував у тісному зв'язку з уявленнями про “царську кров”, сакральну природу правителя та особливу роль жіночої лінії у забезпеченні династичної безперервності. На відміну від формально патрилінійних моделей спадкування, зафіксованих у багатьох давніх суспільствах, єгипетська система демонструє складнішу конструкцію, у якій право на престол значною мірою залежало від походження по материнській лінії та від шлюбних зв'язків із жінками царського роду.

Як підкреслюють сучасні єгиптологи, зокрема Ієн Шоу [37] та Баррі Кемп [17], династичний шлюб був не просто приватним або родинним актом, а інституційно оформленим політичним інструментом, що забезпечував передачу влади та її легітимацію в умовах відсутності чітко кодифікованого права престолонаслідування.

Однією з найхарактерніших рис єгипетської династичної політики була практика внутрішньородинних шлюбів, насамперед між братами і сестрами; про що вже йшла мова. Ця практика, яка особливо активно застосовувалася у Новому царстві та в пізніші періоди, мала чітке ідеологічне обґрунтування. Відповідно до релігійних уявлень, фараон був нащадком богів, а отже, його родина мала сакральний статус. Шлюб між близькими родичами розглядався як відображення божественних союзів, зокрема союзу Осіріса та Ісиди, що підсилювало легітимність влади через її символічне ототожнення з космічним порядком.

Як зазначає Джойс Тілдслі [41], така практика дозволяла уникнути “розмивання” царської крові та гарантувала, що право на престол залишатиметься в межах вузького династичного кола.

Династичні шлюби також відігравали важливу роль у зовнішній політиці, хоча єгипетська практика тут мала чітко виражену специфіку. Як свідчать Амарнські листи (XIV ст. до н. е.), єгипетські фараони активно укладали шлюби з іноземними принцесами, зокрема з правлячих домів Мітанні, Вавилону та Хетського царства. Наприклад, Аменхотеп III уклав шлюб із кількома іноземними принцесами, що мало на меті зміцнення дипломатичних відносин. Водночас принципово важливою була відмова єгипетських правителів видавати своїх дочок заміж за іноземців. У листах вавилонського царя Бурна-Буріаша II

містяться прямі скарги на те, що єгипетський двір відмовляється від таких шлюбів, посиляючись на традицію. Це свідчить про те, що жіноча лінія розглядалася як виключно внутрішній ресурс легітимації, який не підлягав “експорту”.

Аналіз адміністративних і релігійних джерел показує, що династичні шлюби були інтегровані у ширшу систему політичної та ідеологічної організації держави. У храмових рельєфах і написах шлюб фараона часто подається як сакральний акт, що має космічне значення. Цариця в таких зображеннях виступає не лише як дружина, але й як божественна партнерка, що забезпечує народження спадкоємця, який має божественне походження. Це підсилює тезу про те, що шлюбна політика була частиною релігійної ідеології влади.

Водночас, як підкреслює Гейл Робінс [35], династичні шлюби не завжди гарантували політичну стабільність. У випадках, коли існувало кілька претендентів, пов'язаних із різними жіночими лініями, виникали конфлікти, що могли призводити до внутрішньої боротьби за владу. Це особливо характерно для перехідних періодів, коли централізована влада слабшала, а місцеві еліти посилювали свій вплив.

Таким чином, династичні шлюби у Стародавньому Єгипті були складним і багатофункціональним інститутом, який поєднував у собі біологічні, політичні та релігійні аспекти. Вони забезпечували передачу влади через жіночу лінію, інтегрували нових правителів у династичну традицію, слугували інструментом внутрішньої та зовнішньої політики та виступали важливим елементом сакралізації влади. Саме через систему династичних шлюбів жіноча лінія набувала вирішального значення у механізмі легітимації монархічної влади, що робить цей інститут ключовим для розуміння політичної структури Стародавнього Єгипту.

Висновки до 2 розділу

У ході дослідження встановлено, що жіноча лінія у Стародавньому Єгипті відігравала ключову роль у процесі легітимації монархічної влади, виступаючи

одним із фундаментальних елементів політичної системи. Незважаючи на формальне домінування патріархальних принципів, саме материнське походження часто визначало законність претензій на престол і забезпечувало безперервність династичної традиції.

З'ясовано, що поняття “царської крові” було тісно пов’язане з жіночою лінією, оскільки саме через жінок передавалася сакральна сутність влади. Походження від представниці правлячої династії надавало майбутньому правителю необхідну легітимність, навіть у випадках, коли його батько не належав до царського роду. Таким чином, материнський чинник виступав вирішальним у підтвердженні прав на престол, що свідчить про значну роль матрилінійних елементів у структурі єгипетської монархії.

Особливе значення у цьому контексті мав інститут “Великої царської дружини”, який виконував не лише символічну, але й політичну функцію. Цариця, яка носила цей титул, розглядалася як головний носій династичної легітимності та сакральної спадковості. Саме через неї відбувалася передача “божественної” природи влади, що робило її центральною фігурою у системі престолонаслідування. Крім того, її статус визначався не лише шлюбом із фараоном, але й власним походженням, що ще більше підсилювало її політичну вагу.

Дослідження також показало, що династичні шлюби виступали важливим механізмом збереження та передачі влади. Практика укладання шлюбів між близькими родичами, зокрема між братами і сестрами, була спрямована на збереження “чистоти” царської крові та уникнення втрати легітимності. Такі шлюби дозволяли концентрувати владу в межах однієї династії та забезпечували її стабільність упродовж тривалого часу.

Водночас встановлено, що жіноча лінія не лише забезпечувала передачу влади, але й могла виступати самостійним джерелом політичного впливу. У випадках відсутності прямого спадкоємця або політичної нестабільності жінки з царської родини могли відігравати активну роль у державному управлінні, виступаючи регентками або навіть самостійними правительками. Це свідчить

про гнучкість політичної системи Стародавнього Єгипту та її здатність адаптуватися до конкретних історичних умов.

Таким чином, жіноча лінія у Стародавньому Єгипті виконувала багатофункціональну роль, поєднуючи у собі елементи сакральності, політичної легітимації та династичної спадковості. Вона виступала важливим інструментом підтримання стабільності монархічної влади та забезпечення її безперервності. Це дозволяє зробити висновок, що жіночий фактор був не другорядним, а структурно необхідним елементом політичної системи давньоєгипетської держави.

Отже, аналіз механізмів легітимації влади через жіночу лінію дозволяє зробити висновок, що у Стародавньому Єгипті сформувалася специфічна модель поєднання патріархальних і матрилінійних принципів, у межах якої жінка відігравала важливу роль у передачі та збереженні владної спадкоємності. Це створює підґрунтя для подальшого розгляду конкретних історичних прикладів реалізації жіночої влади, зокрема у розділах, присвячених Хатшепсут, Нефертіті та Клеопатрі VII.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ЖІНОЧУ ЛІНІЮ

3.1. Хатшепсут: легітимація та особливості правління

У період Нового царства політична та релігійна роль жінок із правлячої династії досягла найвищого рівня. Зокрема, цариця Яхмес-Нефертарі – дружина фараона Яхмоса I (1550–1525 *pp. до н.е.*) — активно сприяла поширенню культу бога Амона та заклала підґрунтя для нового, більш впливового статусу цариці. Після смерті Тутмоса I (1504–1492 *pp. до н.е.*) владу успадкував його син Тутмос II (1482–1479 *pp. до н.е.*), який народився від другорядної дружини Мутнофрет [16, с 3]. Дослідження 1980–1990-х років припускають, що його правління тривало не більше трьох років. Попри це, він залишив певний слід в історії, зокрема завдяки активній зовнішній політиці.

Основним джерелом інформації про це є написи на стелі в Сехелі, поблизу Асуана, що датуються першим роком його правління. У них описується жорстоке придушення повстання в Нубії: за наказом фараона було страчено майже всіх чоловіків, а в живих залишили лише сина одного з повстанців, якого представили правителю як трофей [37]. Також згадується військовий похід до Палестини, який мав оборонний характер і був спрямований на захист кордонів держави.

Крім того, успішною була і будівельна діяльність Тутмоса II – зокрема, зведення храмового комплексу бога Амона в Карнаці, де було встановлено гранітні обеліски, споруджено два кам'яні пілони та облаштовано пишні сади [21, с 159].

Щоб зміцнити законність своєї влади, Тутмос II був змушений укласти шлюб зі своєю зведеною сестрою **Хатшепсут** (1472–1458 *pp. до н.е.*), яка також мала царське походження. У Давньому Єгипті престол зазвичай передавався по жіночій лінії – тобто дітям від головної дружини фараона, що носила титул “Велика царська дружина”. Хатшепсут була єдиною дочкою від законної цариці, тоді як Тутмос II народився від другорядної дружини. Оскільки жінка не могла

самостійно посісти трон, владу отримав Тутмос II, а шлюб із Хатшепсут слугував засобом легітимації його правління. На момент одруження їй було приблизно 12–13 років. Подібні династичні шлюби укладалися здебільшого для збереження влади в межах правлячого роду і мали формальний характер, без урочистих святкувань [20, с 85-86].

Завдяки своєму походженню Хатшепсут ще з дитинства займала важливе місце при дворі. Її батько, Тутмос I, уже тоді представляв її як спадкоємицю, надаючи титул *iry-pat wrt*. Ці титули зберігалися і під час правління Тутмоса II, що контрастує з її подальшим статусом, коли вона сама виступає як “цар” [45, с 55].

У шлюбі Хатшепсут народила доньку Нефруру. Її зображення можна побачити на третьому пілоні храму Амона в Карнаці. Там також представлена сцена, де Тутмос II отримує королівські регалії, а на інших фрагментах колони зображені Хатшепсут і Нефрура, які приймають “*подих життя*” від божества. Існує припущення, що ці зображення могли бути створені вже після смерті Тутмоса II, що підкреслює значний вплив Хатшепсут навіть за життя фараона. Нефрура, подібно до матері, мала високий статус і царське походження, про що свідчать її титули: “Донька Царя”, “Дружина Царя”, “Дружина Бога”, “Володарка двох земель” та “Леді Верхнього та Нижнього Єгипту” [37, с 227-229].

Якщо роль Хатшепсут за правління її батька є доволі зрозумілою, то її становище за часів Тутмоса II залишається дискусійним через коротку тривалість його правління. Одним із небагатьох джерел, що проливає світло на це питання, є стела коронації. На ній зображено бога Ра, який проводить церемонію, перед яким стоїть Тутмос II. За ним розташована Яхмос-Нефертарі, яка фактично виступає регентом і має титул “Мати царя”. Третьою постаттю є Хатшепсут у ролі “Дружини царя”. Це може свідчити про те, що Тутмос II не сприймався як повністю самостійний правитель, а реальна влада значною мірою перебувала в руках жінок – Яхмос-Нефертарі та Хатшепсут. Ймовірною причиною цього було слабке здоров’я фараона: його мумія, знайдена у 1881 році в Дейр ель-Бахрі, має сліди уражень шкіри та рубці, що може вказувати на тривалу хворобу [39, с 28-29].

Правління Тутмоса II дало Хатшепсут можливість проявити свої управлінські здібності та, завдяки титулу “Дружина царя”, зміцнити своє право на владу.

Після смерті Тутмоса II престол перейшов до його сина Тутмоса III (1479–1425 рр. до н. е.), народженого від другорядної дружини Ісіді. Оскільки спадкоємець був ще малолітнім, регенткою стала Хатшепсут (1472–1458 рр. до н. е.). Вона була добре освіченою та ще за життя чоловіка впевнено орієнтувалася в державних справах. Передача влади юному фараонові та встановлення регентства Хатшепсут відображені в написах гробниці архітектора Інени, який обіймав важливі посади при храмі Амона [36, с 13-60].

У написі зазначено, що після смерті Тутмоса II його син посів трон, тоді як Хатшепсут, як “Дружина бога”, взяла на себе управління державою. Примітно, що в тексті не підкреслюється ім’я нового фараона, натомість акцент зроблено саме на ролі Хатшепсут. Це свідчить про підтримку цариці з боку впливових осіб і концентрацію влади в її руках.

Важливо також враховувати, що в єгипетській традиції існували певні елементи матрилінійного престолонаслідування. Хатшепсут обґрунтовувала свої претензії на владу знатним походженням, будучи донькою та дружиною царської особи – Яхмес. Таким чином вона підкреслювала свою вищу легітимність порівняно з Тутмосом III.

Варто зазначити, що на початку спільного правління, як і при Тутмосі II, регент не намагається усунути чи дискредитувати Тутмоса III як фараона. На стелі у Берлінському музеї [35, с 43] цариця має титули: “Донька Царя”, “Дружина Царя”, “Дружина Бога”, “Хатшепсут, нехай живе вона!” [36, с 143-144]. Однак приблизно на сьомому році правління вона починає змінювати власну титулатуру, проводить релігійні обряди на честь Амона та зводить культові споруди. Після офіційної коронації її зображення, навіть із чоловічими рисами, супроводжуються жіночими граматичними формами та означеннями, такими як “Жінка Гор”, “Досконала богиня” та “Дочка Ра”.

Попри те, що коронація Хатшепсут відбулася не раніше сьомого року правління Тутмоса III, процес зосередження в її руках повноважень,

притаманних саме фараону-чоловікові, розпочався значно раніше. Зокрема, вона особисто виконувала священні ритуали перед Амоном-Ра. На вапняному блоці, знайденому 1930 року в Карнаці А. Шевріє, цариця зображена в традиційному жіночому вбранні, але з повним набором титулів фараона - “Цар Верхнього і Нижнього Єгипту” та “Володар здійснення ритуалу Мааткара, нехай вона живе!” [19, с 172]. При цьому вона носить корону атеф і тримає ритуальні посудини, що підкреслює поєднання жіночих і чоловічих символів влади.

Сьомий рік регентства став переломним: саме тоді Хатшепсут проголосила себе повноцінним фараоном. У написах дедалі частіше використовуються чоловічі граматичні форми разом із жіночими епітетами. Наприклад, у текстах поминального храму Джесер Джесеру в Дейр ель-Бахрі вона названа “Милостивою богинею, володарем Обох Земель, Мааткара, правителькою Фів”. Ймовірно, така мовна змішаність відображає зміну її статусу. У скульптурі вона часто постає як фараон-чоловік із відповідними атрибутами влади, проте жіноча ідентичність при цьому не зникає: навіть чоловічі титули нерідко поєднувалися з жіночими формами. Це свідчить, що подібний стиль був свідомим вибором самої Хатшепсут, а не випадковою помилкою писарів.

Оскільки для легітимної коронації фараона була необхідна цариця, донька Хатшепсут – Нефрура – отримала титул “Дружина царя”. Її наставником був впливовий сановник Сенмут, який мав титул “Керівник дому Доньки Царя”. Відомо приблизно 25 статуй, де вони зображені разом. Високий статус Нефрури підтверджують і написи, де її називають “Донькою царя, улюбленою ним, нехай живе вона, [подібно] Ра!” [18, с 35]. У храмі в Дейр ель-Бахрі вона також згадується як “Володарка Обох Земель” і “Господарка Верхнього та Нижнього Єгипту” [36, с 391, 406]. Водночас відсутність згадок про неї між 11-м і 16-м роками правління може свідчити про її ранню смерть. Імовірно, за життя матері вона мала статус співправительки або спадкоємиці, і Хатшепсут готувала її до влади, але ці плани не здійснилися.

Щоб ще більше обґрунтувати своє право на трон, Хатшепсут апелювала не лише до свого земного батька Тутмоса I, а й до божественного походження від Амона. Важливим джерелом цього є сцени її зачаття та народження, зображені

на стінах її заупокійного храму в Дейр ель-Бахрі. У цих рельєфах показано божественне походження; композиція має приблизно 4,5 метра у висоту і поділена на два горизонтальні яруси. Перша сцена значно пошкоджена внаслідок проведеної Тутмосом III політики *damnatio memoriae*. Точний текст відтворити складно, однак зображення дають змогу зрозуміти загальний зміст [18, с 187-212]:

“Амон: Я з’єднаю для неї (Хатшепсут) дві землі у мирі, (та) віддам їй усі землі та усі країни. Хто буде молитися їй – буде жити, але хто плануватиме змову, зло проти Її Величності, той загине.

Прокинулась вона (Яхмес) від пахоців бога, та засміялась в присутності Його Величності. Він (Амон) був палкий до неї. Він віддав їй своє серце. Дозволив побачити себе у вигляді бога, коли постав перед нею. Вона зраділа, побачивши його красу, його любов, що пройшла через її тіло.

Палац пройнявся пахоцями бога, немов (з) Пунту.”

Ідея підкреслення власного божественного походження задля зміцнення прав на владу не була новою. Водночас Хатшепсут стала першою серед жінок-правительок, яка послідовно використала таку форму ідеологічного утвердження своєї влади. Саме рельєфи другої тераси її храму розкривають історію її божественного зачаття та народження. Імовірно, ця стратегія була продиктована потребою в додатковій легітимації, адже поява жінки на престолі могла викликати спротив у суспільстві, глибоко вкоріненому в патріархальних уявленнях, особливо серед жрецтва.

“Кхум: Я прийшов, щоб створити (сформувати) цю доньку [.....] її зовнішній вигляд сягатиме рівня богів, тому що гідність її сягає царя Верхнього та Нижнього Єгипту. Я прийду до тебе (Хатшепсут), щоб створити тебе над усіма богами.

Я дам тобі усе життя, усю чистоту, усю стабільність та усю радість, що маю всередині мене.

Я дам тобі усе здоров'я, усі землі, я дам тобі усі країни та усе населення.

Я дам тобі усі приношення та увесь достаток.

Я дам тобі можливість піднятися на трон Гора, подібно Ра.

Я дарую тобі першість серед усіх живих та зростання як царя Верхнього та Нижнього Єгипту.

Так велів твій батько, Амон-Ра, який тебе любить”

“Амон: Становище твоє (Хатшепсут) високе, велика цариця, велика улюблениця, найкраща з кращих, суверена, обдарована прихильністю та великою любов'ю, та, що бачить Гора та Сета, бажана биком [.....] дружина Гора, любима ним. Усе сказане зроблено для неї”

“Анубіс: (Дам тобі) усі землі, усі країни, усіх людей-рекхит, усіх чужинців, усі майбутні та минулі покоління”

Сцена ради богів має особливе значення: Амон, сидячи на троні, скликає дванадцять божеств, очолюваних Монту — головним богом Фів. Серед них присутні Атум, Шу, Тефнут, Геб, Нут, Осіріс, Ісіда, Нефтида, Сет, Хор і Хатхор. Він сповіщає їх про народження майбутньої правительки та пророкує її величне й славне царювання. Водночас Амон звертається до богів із проханням про захист і підтримку для неї, чітко окреслюючи свої наміри: “Я з'єднаю для неї (Хатшепсут) дві землі у мирі, (та) віддам їй усі землі та усі країни”.

Божественна природа влади фараонів відображалася не лише в подібних міфологічних сюжетах, а й у релігійних обрядах і церемоніях, що супроводжували їхнє правління. Ці практики були спрямовані на утвердження царя як сакрального володаря та на підтримання гармонії між світом богів і людей. Одним із ключових ритуалів був фестиваль Хеб-сед, який відзначали кожні тридцять років як символ оновлення сили та життєвої енергії фараона [29, р. 23–29]. У його межах поєднувалися найважливіші елементи легітимації влади: підтвердження божественного походження, обряди очищення, жертвоприношення, дотримання принципів маат і ритуал коронації. Наведені

результати дослідження та аналіз сцен, що зображують божественне походження цариці Хатшепсут, ще раз акцентують увагу на тісному взаємозв'язку релігійної та політичної систем у Стародавньому Єгипті. Водночас вони підтверджують необхідність використання додаткових механізмів легітимації влади в періоди криз.

У контексті релігійної пропаганди як інструменту легітимації влади варто звернути увагу на будівельну програму Хатшепсут. Значну частину архітектурних проєктів вона доручила своєму наближеному Сенмут. Його високий статус при дворі підтверджують титули на кшталт “керівник робіт Амона” та “наглядач над усіма царськими будівництвами”. Саме він контролював зведення храмів у Луксор, Карнакський храм і Дейр ель-Бахрі. Про його виняткове становище свідчить і велика кількість його статуй. Відомо, що піднесення Сенмута почалося ще до правління Хатшепсут: він походив із простої родини, а гробниця його батьків – Рамоса і Хатнофер – датується сьомим роком спільного правління Тутмос III та Хатшепсут.

Повертаючись до будівельної політики цариці, слід підкреслити її релігійне значення: спорудження храмів, святилищ, проведення жертвоприношень і свят було формою вшанування богів. Одним із найвизначніших нововведень став храм у Дейр ель-Бахрі - “Джесер Джесеру”, збудований приблизно на 7–9 роках її правління. Його головною метою було прославлення культу бога Амон, хоча комплекс також включав численні вівтарі, присвячені предкам і різним богам єгипетського пантеону. Вибір місця був не випадковим: ця територія на західному березі Фів була популярною, зокрема тут відзначали Свято Долини. Сам храм складався з трьох терас, поєднаних пандусами, які утворювали величну композицію, прикрашену статуями і сфінксами цариці. Вона, як і її батько Тутмос I, зображувалася в образі Осіріс. Настінні рельєфи відображають сцени божественного народження Хатшепсут від союзу цариці Яхмес з Амоном, процес будівництва храму, а також торговельно-військову експедицію до Пунту на дев'ятому році її правління [20, с 197].

Характерною рисою ранніх фараонів XVIII династії було розширення та прикрашання святилищ Амон-Ра в Карнаці, що символізувало відновлення держави після вигнання гіксосів. Тут Хатшепсут звела кварцову каплицю для зберігання священного човна Амона (*Усерхатамон*). Важливими пам'ятками також стали два гранітні обеліски, встановлені на 16-му році її правління (*до нашого часу зберігся лише один*). Однак її діяльність у Карнаці не обмежувалася цим: роботи проводилися також у кварталі Монту, храмі Птаха та інших спорудах. Масштаб її будівельної програми засвідчує географія проєктів – від Гермополя і Гермонтіса до Ель-Куса, Арманта, Медамуда та Спеос-Артемідоса, а також у Нубії. Попри це, головним центром залишалися Фіви.

Таким чином, Мааткара Хатшепсут прагнула переконати підданих не лише у божественній підтримці своєї влади, але й у здатності забезпечити економічне процвітання держави. Її будівельна програма стала ефективним інструментом як релігійної пропаганди, так і демонстрації політичної та економічної сили фараона.

Жінка-фараон Хатшепсут була відома передусім не військовими кампаніями, а активною торговельною політикою. На дев'ятому році правління вона організувала експедицію до Пунт, звідки було привезено значну кількість екзотичних товарів: слонову кістку, мавп, страусині пір'я та яйця, чорне дерево, ладан та інші ресурси. Сцени цієї подорожі були зображені на стінах храму в Дейр ель-Бахрі і виконували ідеологічну функцію, підкреслюючи божественність правительки та її здатність забезпечувати країну цінними ресурсами із “землі богів” [26, р. 152].

Точне розташування Пунту залишається предметом наукових дискусій. Найпоширеніші гіпотези пов'язують його з територіями сучасних Сомалі або Еритрея. Відомо, що експедиції до цього регіону здійснювали й попередні правителі Єгипту: Сахуре (V династія), Пепі I (VI династія), Менхутеп II (XI династія), Аменемхет I (XII династія), Сенвосрет (XII династія) [20, с 183]. Успішна подорож за часів Хатшепсут сприяла зміцненню її політичного авторитету та задоволенню потреб фіванського жрецтва. Важливим елементом було піднесення дарів богу Амон, що мало підтвердити легітимність її влади.

Хатшепсут померла приблизно у 1458 році до н.е. на 22-му році правління. Існують різні версії щодо причин її смерті. Відомо, що вона мала проблеми зі здоров'ям, зокрема захворювання зубів, а також могла зазнати негативного впливу лікарських засобів. Цариця підготувала для себе дві гробниці. Перша, у скелі Така ель-Зейд, була знайдена з порожнім саркофагом. Друга — у Долині царів (KV20) — містила саркофаги самої правительки та її батька, Тутмос I. Археолог Говард Картер зазначав, що мумія батька спочатку була похована разом із Хатшепсут, але пізніше її перенесли до іншої гробниці [28, р. 13].

У 2007 році єгиптолог Захі Хавас ідентифікував мумію Хатшепсут серед знахідок Каїрського музею. Це стало можливим завдяки ДНК-аналізу зуба, знайденого в її особистій скриньці. За результатами дослідження, причиною смерті могло бути інфекційне зараження крові, пов'язане із запальними процесами в ротовій порожнині.

3.2. Нефертіті: політичний вплив і співправління

Єгипетська цариця **Нефертіті** була дружиною фараона XVIII династії періоду Нового царства (*приблизно 1539–1077 рр. до н. е.*) [28] Аменхотепа IV, більш відомого як фараон Ехнатон (*приблизно 1353–1336 рр. до н. е.*), який у ході масштабної релігійно-політичної реформи змінив своє особисте ім'я та фактично перебудував традиційну систему вірувань усього Єгипту.

Період правління Ехнатона і Нефертіті отримав назву “Амарнський період” – за сучасним поселенням Телль ель-Амарна в Середньому Єгипті, де збереглися руїни міста Ахетатон, спеціально зведеного як нова столиця держави та центр поклоніння новому божеству.

У центрі релігійної реформи Аменхотепа IV було запровадження культу Сонячного диска - Атон, якого проголошували не просто верховним богом, а єдиним творцем усього сущого. У цій системі світогляду всі інші божества традиційного єгипетського пантеону фактично втрачали свій статус. Особлива роль відводилася самому фараону, який вважався “сином Атона” і головним

посередником між богом та людьми. На п'ятому році правління Аменхотеп IV офіційно змінив ім'я на Ехнатон - "Угодний Атону", що символізувало повний розрив із попередньою релігійною традицією.

Найбільшого удару реформа завдала по культу бога Амон, який до цього був одним із найвпливовіших у Єгипті та мав потужну підтримку фіванського жрецтва. У результаті цього храми Амона почали закривати, його ім'я систематично видаляли з написів і монументів, а зображення бога руйнували. Таким чином Ехнатон намагався зменшити вплив жерців і зосередити як релігійну, так і політичну владу в руках фараона.

Ідеологічне підґрунтя реформи яскраво відображене в гімнах Атону, де бог постає як універсальна, самодостатня творча сила. Зокрема, у текстах підкреслюється його самотворення і всеосяжність: *p3 nṯr ḳd.sw ḏs.f* «О, Бог, що створив сам себе» [14, с. 48]. Також у гімні описується, що всі живі істоти – люди, тварини, рослини – існують завдяки світлу Атона, і життя можливе лише тоді, коли він їх освітлює: *ir t3 nb ḳm3 nty ḥr.f m rmṯ mnmn.t ʿw.wt nb šnw nb rd ḥr s3tw ʿnh.sn wbn.k n.sn ntk mwt it n iri.k* «Творець землі всієї... Ти мати (і) батько для своїх створінь» [14, с. 43]. У цьому фрагменті підкреслюється андрогінність Атона, тобто поєднання в ньому чоловічого і жіночого начала як універсального джерела життя.

Запровадження нового загальнодержавного культу суттєво змінило структуру влади в Єгипті. Фараон отримав ще більшу концентрацію повноважень, поєднавши політичну роль правителя з релігійною функцією верховного жерця Атона. Це зробило державну систему більш централізованою, але водночас викликало опір традиційних еліт і жерців, що згодом призвело до поступового згортання амарнських реформ після смерті Ехнатона.

Крім того, створення нового релігійного культу та подальше посилення влади фараона суттєво вплинули і на статус його дружини – цариці Нефертіті. Вона вже не виконувала лише традиційну роль цариці-консорта, а набула безпрецедентного для єгипетської історії сакрального статусу. У центрі нової

релігійної системи Ехнатон поставив власну родину, і разом із Нефертіті та богом Атоном вони фактично утворювали своєрідну божественну триаду.

За відсутності традиційного пантеону богів і богинь Нефертіті фактично стала першою й майже єдиною жіночою божественною постаттю такого рівня. Її часто зображували з атрибутами божественної влади, а на офіційних сценах вона перебувала поруч із фараоном під променями Атона, беручи участь у релігійних обрядах і жертвоприношеннях. Це підкреслювало її особливу роль не лише як дружини правителя, але й як сакральної співучасниці культу.

У Нефертіті та Ехнатона, згідно з джерелами, було шість дочок: Меритатон, Макетатон, Анхесенпаатон (*яка згодом стала дружиною Тутанхамона і царицею Єгипту під іменем Анхесенамон*), Нефернеферуатон-ташерит, Нефернеферура та Сетепенра. Єдине відоме зображення, де представлені всі шість царівен, знаходиться в гробниці Меріра II і датується 12-м роком правління Ехнатона [22, р. 38, Pl. XXXVII]. Це зображення є важливим свідченням структури царської родини та її ролі в амарнській релігійній системі.

Син Ехнатона, принц Тутанхатон, імовірно також міг бути сином Нефертіті, однак це питання залишається дискусійним. У тексті блоку Ashmunein Nr. 831 – VIII-C зазначено лише, що його батьком був “цар Верхнього і Нижнього Єгипту...”, тоді як ім’я матері не збереглося [24, р. 13]. Через це походження Тутанхатона досі є предметом наукових суперечок серед єгиптологів.

У пізні роки правління Ехнатона з’являються два офіційні співправителі з однаковим тронним ім’ям Анхеперура, але різними особистими іменами: Анхеперура Семнехкара та Анхеперура Нефернеферуатон. Ім’я Семнехкара фігурує в сценах із гробниці Меріра II в Ахетатоні [22, Pl. XLI], де він названий царем Єгипту з повною титулатурою, а поруч із ним зображена Меритатон – старша дочка Ехнатона і Нефертіті, яка має титул “Велика царська дружина”. Таке поєднання свідчить про її високий політичний і ритуальний статус у пізній амарнський період.

Сцена з Семнехкарою і Меритатон розташована поруч із центральним зображенням принесення данини, датованим 12-м роком правління Ехнатона, тому деякі дослідники припускають, що фактична дата може належати до 13-го або 14-го року правління [23, р. 30]. Ім'я Семнехкари також зустрічається поруч із іменем Ехнатона (*Cairo JE 62172, London Petrie Museum UC 23801*), що підтверджує його співправління або наближений статус до трону.

Ймовірно, Семнехкара міг бути братом або сином Ехнатона, однак його політична роль залишається не до кінця з'ясованою. Відомо, що він, найімовірніше, помер раніше за Ехнатона, оскільки в пізніх джерелах його ім'я зникає. У останні роки правління фараона поруч із ним вже згадується співправитель Анхеперура Нефернеферуатон, який також мав офіційну царську титулатуру, що свідчить про складну політичну ситуацію наприкінці Амарнського періоду.

На добре збереженому написі *Carter 001K* зі скриньки з гробниці Тутанхамона (*Cairo JE 61500a*) зафіксовано царську титулатуру фараона Ехнатона, його співправителя Анхеперура Нефернефруатона, який також має повний царський титул, а також Великої царської дружини Мерітатон – старшої доньки Ехнатона і Нефертіті [23, р. 73]. Тобто титул, який раніше в офіційних написах завжди належав Нефертіті, тепер перейшов до її старшої доньки Мерітатон. У зв'язку з цим виникає питання: чи могла під іменем нового царя-співправителя приховуватися цариця Нефертіті?

На прикордонних стелах у місті Ахетатон, що датуються 5-м роком правління Ехнатона, зберігся текст царського декрету про заснування нового міста. У ньому вперше зафіксовано розширене ім'я цариці Нефертіті як Нефернефруатон Нефертіті: *ir ʒḥt-ltn m (st n) pꜣy.i it.i [r ḡr.s iw ir n.i] / ḥmt-n(y)-sw.t-wr.t (r-n rw-tn rt-ity) | rpw rn n.f r nhḥ ḡt «І створю Ахетатон у (цьому місці) для Атона, мого батька, [в Його вічності. Створю я] / для великої царської дружини (Нефер-неферу-Атон, Нефертіті) | і в Його ім'я навіки вічні»* [15, с. 80]. Таким

чином, ім'я Нефернефруатон використовувала цариця Нефертіті, починаючи з 5-го року правління Ехнатона.

Як уже зазначалося, значення цариці Нефертіті посилювалося її проголошеним божественним статусом і роллю в новому релігійному культі. На більшості культових зображень вона завжди перебувала поруч з Ехнатонем, а її дії повторювали дії фараона в офіційних сценах. Зокрема, Нефертіті була єдиною царицею, яку зображували в традиційній сцені знищення ворогів замість фараона — вона замахується мечем над головою схопленої полонянки (*Museum of Fine Arts, Boston, No. 63.260 та Ashmunein MFA 64.521*). Подібне підкреслення агресії та воїнськості єгипетської цариці ніколи не акцентувалося в ідеологічно вивірених офіційних зображеннях царської пари, де цариця зазвичай виконувала роль консорта (*винятками є зображення цариці Тії з гробниці Херуефа [32, р. 1–9], де вона у вигляді сфінкса уражає ворогів, а також жінки-фараони, наприклад Хатшепсут; однак жодна цариця не зображувалася у жіночому вигляді в сцені вбивства в стані агресії*). Фактично, ще до отримання статусу співправителя Нефертіті вже відігравала значну політичну та релігійну роль у державі.

На незавершеній стелі *Berlin ÄM 17813* зображено дві царські фігури під променями сонячного диска Атона: на голові одного з них — синя корона хепреш, на іншому — подвійна корона Верхнього і Нижнього Єгипту. Оскільки пам'ятка не завершена, картуші залишилися порожніми, а обличчя царя і цариці на ній було знищено. Через це висувалася гіпотеза, що на стелі представлені Ехнатон і його наступник Семнехкара, а їхні жести інтерпретували як ознаку гомосексуального зв'язку між двома чоловіками [33, р. 167].

Водночас більш детальний аналіз зображення дозволяє стверджувати, що тут показані саме Ехнатон і Нефертіті. На це вказують три незаповнені картуші, адже у випадку присутності двох царів їх мало б бути чотири. Також слід звернути увагу на специфіку зображення чоловічих і жіночих фігур в амарнському мистецтві, зокрема характерні риси шиї, тіла та рук [27, р. 5–13].

Додатковим аргументом є приватна стела *Cairo JE 39938* з Ахетатона, де зображення чоловіка і жінки повністю повторюють стиль і пози царської сцени зі стели *ÄM 17813*. Це свідчить про існування усталеної моделі зображення царської родини, яку наслідували й прості люди.

Ім'я Нефернеферуатон, титул “Кохана Уаєнра” та “Цінна для свого чоловіка”, а також винятково високий статус Нефертіті за правління Ехнатона вказують на те, що під іменем Анхеперура Нефернеферуатон могла правити саме вона. Після отримання царської титулатури титул Великої царської дружини традиційно перейшов до її старшої доньки – принцеси Мерітатон.

Після смерті Ехнатона на 17-му році правління Нефертіті, ймовірно, залишалася при владі. Це підтверджує напис із гробниці TT 139, де згадується “*третій рік правління Анхеперура-мери [...] Нефернеферуатон-мери-А [...]*” [30, р. 80]. Невідомо, чи діяла Нефертіті як регент при малолітньому Тутанхамоні, подібно до Хатшепсут і Тутмоса III, і тоді її правління слід рахувати як третій рік Тутанхамона, або ж вона правила самотійно. Загалом, на момент смерті Ехнатона Нефертіті мала значний політичний вплив, що могло дозволити їй самотійно зайняти престол, хоча наявність чоловічого спадкоємця у вигляді юного Тутанхамона також зміцнювала її позиції.

3.3. Клеопатра VII: завершення традиції

Правління Клеопатри VII (69–30 *pp. до н. е.*) знаменує завершальний етап розвитку традиції монархічної влади Стародавнього Єгипту, у межах якого жіноча лінія досягає максимальної політичної реалізації в умовах елліністичної державності та зовнішнього контролю з боку Риму. На відміну від попередніх прикладів (*Хатшепсут і Нефертіті*), діяльність Клеопатри відбувалася в іншому історико-політичному контексті — у період кризи Птолемеївської держави, що перебувала під сильним впливом Римської республіки.

Основними джерелами для реконструкції її правління є праці античних авторів (*Плутарх, Діон Кассій*), папірусні документи, монетні серії, а також

епіграфічні та археологічні матеріали з Александрії та інших центрів Єгипту. Сучасні дослідження базуються на роботах таких авторів, як Сарра Пестман, Дюваль, Додсон і Гілтон [44], а також Джойс Тілдслі [42].

Клеопатра VII походила з македонської династії Птолемеїв, заснованої Птолемеєм I Сотер після розпаду імперії Александра Македонського. Попри грецьке походження, вона свідомо інтегрувалася в єгипетську традицію, прийнявши титулатуру фараона та використовуючи єгипетську мову – на відміну від своїх попередників, які зазвичай спілкувалися грецькою. Це мало принципове значення для легітимації її влади серед єгипетського населення. Як зазначає Тілдслі, Клеопатра була першою представницею династії Птолемеїв, яка активно використовувала єгипетську ідеологію царської влади для зміцнення свого авторитету [42, с. 50-60].

Її правління було тісно пов'язане з династичною політикою та внутрішніми конфліктами у межах власної родини. Після сходження на престол разом зі своїм братом і чоловіком Птолемеєм XIII вона зіткнулася з боротьбою за владу, що призвело до громадянської війни в Олександрії (48–47 рр. до н. е.). Цей конфлікт завершився втручанням римського полководця Юлія Цезаря, з яким Клеопатра встановила політичний та особистий союз. Її зустріч із Цезарем і подальша підтримка дозволили їй відновити контроль над Єгиптом і закріпити владу після поразки Птолемея XIII.

Особливістю її політики було використання міжнародних союзів як інструменту легітимації та збереження влади. Після вбивства Цезаря Клеопатра вступила у союз із Марком Антонієм, який був одним із тріумвірів Риму. Цей союз мав як політичний, так і символічний характер: Клеопатра позиціонувала себе як рівноправного партнера у великій державній грі, а не як залежного правителя. Їхній союз супроводжувався офіційним оформленням, зокрема через надання титулів їхнім дітям, що відображає використання династичних механізмів для політичної легітимації.

Важливим аспектом її правління є інтеграція єгипетської та елліністичної традицій. Клеопатра використовувала як традиційні єгипетські титули, так і грецькі форми влади, що дозволяло їй одночасно апелювати до різних соціальних груп.

Монетні серії, що зображають її профіль, демонструють образ сильної правительки, а написи на папірусах підтверджують її активну участь у державному управлінні, зокрема в питаннях оподаткування, торгівлі та адміністрації.

Ключовим моментом її правління є також участь у релігійній політиці. Клеопатра активно підтримувала культ богині Ісіди, що підкреслювало її зв'язок із традиційною єгипетською ідеологією. Вона позиціонувала себе як нову Ісиду, що мало глибоке символічне значення, оскільки Ісіда вважалася захисницею трону та материнською фігурою, яка забезпечує спадкоємність влади. Її син Цезаріон (*Птолемей XV*) був проголошений спадкоємцем Цезаря, що також підкреслює використання жіночої лінії для легітимації влади.

Однак політичний контекст її правління визначався не лише внутрішніми факторами, але й зовнішнім тиском з боку Риму. Конфлікт із Октавіан Августом (*тоді ще Октавіаном*) завершився військовою поразкою у битві при Акції (31 р. до н. е.), що призвело до падіння Птолемеївської держави. Ця подія, описана у працях античних істориків, зокрема Плутарха (*“Життя Антонія”*), символізує завершення епохи елліністичних монархій і початок римського панування в Єгипті.

Після поразки Клеопатра вчинила самогубство у 30 р. до н. е., що стало символічним завершенням династичної традиції, заснованої на жіночій лінії. Як зазначає Додсон, її смерть означала не лише кінець правління Птолемеїв, але й остаточну ліквідацію незалежної єгипетської монархії [23].

Відтоді Єгипет перетворився на римську провінцію, що поклало край багатовіковій традиції фараонської влади.

Аналіз діяльності Клеопатри VII дозволяє зробити висновок, що її правління є кульмінацією розвитку жіночої ролі у механізмі легітимації влади. Вона не лише використовувала традиційні єгипетські механізми, але й адаптувала їх до умов елліністичного світу, інтегруючи дипломатичні, військові та культурні інструменти. Її діяльність демонструє, що жіноча лінія в Стародавньому Єгипті могла бути не лише основою легітимації, але й активним чинником міжнародної політики.

Таким чином, Клеопатра VII виступає як завершальний етап у розвитку системи жіночої легітимації влади, де поєднуються традиційні єгипетські уявлення про “царську кров”, елліністичні політичні практики та римський вплив. Її правління підсумовує багатовікову еволюцію ролі жінки у структурі державної влади Стародавнього Єгипту, демонструючи, що ця роль могла трансформуватися від носія легітимності до повноцінного суб’єкта міжнародної політики.

Висновки до 3 розділу

У результаті проведеного дослідження практичної реалізації влади через жіночу лінію у Стародавньому Єгипті встановлено, що участь жінок у здійсненні верховної влади була не випадковим явищем, а логічним наслідком особливостей політичної, релігійної та династичної системи цієї цивілізації. Жіноча лінія виступала не лише засобом передачі влади, але й важливим інструментом її безпосереднього здійснення в різних історичних умовах.

Аналіз діяльності Хатшепсут дозволив зробити висновок, що її правління стало одним із найбільш показових прикладів повноцінної реалізації жіночої влади у формі фараонської монархії. Її прихід до влади був обґрунтований не лише династичним правом, але й ретельно вибудованою ідеологічною програмою, яка включала сакралізацію її статусу як “дочки бога”. Використання традиційної символіки влади, включаючи чоловічі атрибути фараона, свідчить про прагнення інтегруватися у вже існуючу систему влади без її радикального порушення. Це підтверджує, що жіноче правління не заперечувало традиційну

модель, а адаптувалося до неї. Політика Хатшепсут, спрямована на розвиток економіки, торгівлі та масштабне будівництво, демонструє високий рівень ефективності її правління та стабільність держави у цей період.

Дослідження політичної ролі Нефертіті показало, що жіноча влада могла реалізовуватися у більш гнучких формах, зокрема через механізми співправління. У період релігійних реформ її роль виходила за межі традиційних функцій цариці, що проявлялося у її активній участі в ідеологічному і політичному житті держави. Існують підстави вважати, що вона могла виступати фактичним співправителем, а в окремих випадках — навіть самотійним носієм влади. Це свідчить про варіативність форм реалізації жіночої влади, яка могла адаптуватися до конкретних історичних умов і політичних потреб.

Особливе значення для розуміння еволюції жіночої влади має аналіз правління Клеопатра VII, яке відбувалося вже в умовах занепаду традиційної єгипетської державності та зростання впливу зовнішніх сил. Клеопатра VII поєднувала елементи давньоєгипетської традиції з новими політичними практиками елліністичного світу. Вона активно використовувала дипломатію, політичні союзи та особистий авторитет для збереження незалежності держави. Її діяльність свідчить про трансформацію механізмів легітимації влади, де поряд із традиційною “царською кров’ю” зростає значення зовнішньополітичних факторів. Водночас її правління стало завершальним етапом існування давньоєгипетської монархії, що підкреслює історичну межу розвитку цієї системи.

Узагальнюючи результати аналізу, можна стверджувати, що практична реалізація влади через жіночу лінію у Стародавньому Єгипті мала комплексний і багаторівневий характер. Вона проявлялася як у формі безпосереднього правління жінок-фараонів, так і через опосередковані механізми впливу, включаючи співправління, регентство та участь у релігійно-ідеологічних процесах. У всіх випадках визначальним чинником залишалося династичне походження, яке забезпечувало легітимність влади та її визнання суспільством.

Крім того, встановлено, що ефективність жіночого правління значною мірою залежала від здатності правительок інтегруватися у традиційну систему сакралізованої влади. Вони активно використовували релігійні наративи, символіку та династичні зв'язки для зміцнення свого становища. Це свідчить про високий рівень політичної адаптивності та стратегічного мислення, що дозволяло їм діяти в умовах, які формально були орієнтовані на чоловіче правління.

Водночас дослідження показало, що жіноча влада у Стародавньому Єгипті не була універсальним або постійним явищем. Вона виникала переважно у періоди політичної нестабільності, династичних криз або відсутності прямих спадкоємців чоловічої статі. Проте навіть у таких умовах її реалізація не суперечила існуючій системі, а, навпаки, сприяла її збереженню та стабілізації.

Таким чином, жіноча лінія виступала не лише допоміжним елементом у структурі влади, але й повноцінним механізмом її функціонування. Практичні приклади правління демонструють, що жінки могли не лише успішно здійснювати владу, але й забезпечувати розвиток держави, зберігаючи при цьому традиційні основи політичної системи.

Отже, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що жіноча влада у Стародавньому Єгипті була системним явищем, яке поєднувало в собі елементи традиції та інновації. Вона виступала важливим чинником політичної стабільності, династичної безперервності та адаптації держави до змінних історичних умов. Це дає підстави розглядати жіночу лінію не як виняток, а як органічну складову давньоєгипетської моделі монархічної влади.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити комплексні узагальнення щодо ролі жіночої лінії у системі монархічної влади Стародавнього Єгипту як одного з ключових механізмів її легітимації, функціонування та трансформації впродовж тривалого історичного періоду. Аналіз джерельної бази, наукової літератури та конкретних історичних прикладів свідчить, що жіноча лінія не була другорядним або допоміжним елементом політичної системи, а виступала фундаментальною складовою династичної структури та ідеології влади.

Передусім встановлено, що у Стародавньому Єгипті існувала особлива модель спадкування влади, яка поєднувала елементи патрилінійності та матрилінійності. Формально влада передавалася по чоловічій лінії, однак вирішальне значення для легітимності правителя мала його належність до “царської крові”, що часто визначалася саме через материнське походження. Це підтверджується як релігійними уявленнями, так і політичною практикою, де шлюб із жінкою царського роду забезпечував право на престол.

У ході дослідження було з’ясовано, що інститут “Великої царської дружини” відігравав важливу роль у системі влади, виступаючи не лише як елемент придворної ієрархії, але й як ключовий інструмент передачі легітимності. Саме через цей інститут реалізовувався зв’язок між поколіннями правителів, а також забезпечувалася стабільність династичної спадковості. Династичні шлюби, зокрема внутрішньо родинні, були спрямовані на збереження “чистоти” царської крові та посилення сакрального статусу правлячої династії.

Особливе значення мають конкретні історичні приклади реалізації влади через жіночу лінію. Правління Хатшепсут демонструє можливість трансформації жіночої ролі з регентської у повноцінну монархічну владу, що базується на поєднанні династичного походження, релігійної легітимації та ефективного управління. Діяльність Нефертіті свідчить про можливість співправління та активної участі жінки у державному управлінні, особливо в умовах релігійних

реформ та ідеологічних трансформацій. У свою чергу, правління Клеопатра VII відображає завершальний етап розвитку цієї традиції, де жіноча лінія стає не лише внутрішнім механізмом легітимації, але й інструментом міжнародної політики.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що жіноча лінія виконувала декілька взаємопов'язаних функцій у системі єгипетської монархії.

- 1) *По-перше*, вона забезпечувала династичну безперервність і спадковість влади.
- 2) *По-друге*, виступала як ключовий фактор легітимації правителя, особливо в умовах політичної нестабільності або відсутності прямого спадкоємця.
- 3) *По-третьє*, вона мала важливе ідеологічне значення, оскільки була пов'язана з релігійними уявленнями про божественне походження влади.
- 4) *По-четверте*, у певних історичних умовах жіноча лінія могла трансформуватися у самостійний інструмент здійснення влади.

Значення жіночої лінії для єгипетської монархії полягає у її здатності забезпечувати стабільність і гнучкість політичної системи. Саме завдяки можливості передачі влади через жіночу лінію єгипетська держава могла адаптуватися до кризових ситуацій, зберігаючи при цьому династичну спадковість. Це особливо важливо в умовах відсутності чітко кодифікованого права престолонаслідування, коли легітимність визначалася не юридичними нормами, а традицією, релігією та політичною доцільністю.

Важливим висновком є також те, що жіноча лінія виступала не лише як пасивний елемент системи, але й як активний фактор політичного процесу. У певних умовах жінки могли брати безпосередню участь у державному управлінні, впливати на прийняття рішень і навіть здійснювати верховну владу.

Це свідчить про відносну гнучкість єгипетської політичної системи та її здатність інтегрувати різні форми влади.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю більш детального аналізу окремих аспектів проблеми. Зокрема, потребує подальшого вивчення роль жінок у провінційному управлінні, участь у релігійних інститутах, а також вплив соціального статусу на можливості реалізації влади. Перспективним напрямом є також застосування міждисциплінарних підходів, зокрема археогенетики, цифрової реконструкції та соціальної антропології, що дозволить уточнити питання родинних зв'язків і династичної спадковості.

Крім того, важливим є подальше дослідження порівняльного аспекту, зокрема зіставлення єгипетської моделі з іншими цивілізаціями Стародавнього Сходу, що дозволить визначити її унікальні та універсальні риси. Не менш актуальним є поглиблення джерелознавчого аналізу, з урахуванням нових археологічних відкриттів та переосмислення вже відомих матеріалів.

Отже, жіноча лінія монархічної влади у Стародавньому Єгипті була складним і багатофункціональним явищем, що відігравало ключову роль у забезпеченні стабільності, легітимності та безперервності державної влади. Її значення виходить за межі суто династичного аспекту і охоплює широкий спектр політичних, соціальних та ідеологічних функцій, що робить її важливим об'єктом історичного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко, Н. М. (2025). Ідеологія влади в написах на обелісках цариці Хатшепсут у релігійному та політичному контекстах Нового царства. *Сходознавство*, (95), 3–24.
2. Гуцало Л. (2022). Генеза гендерної рівності в Стародавній Греції. *Літопис Волині*, № 26, С. 199–204.
3. Жрецтво Стародавнього Єгипту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://antiquity.fandom.com/uk/wiki/Жрецтво_Стародавнього_Єгипту (дата звернення: 23.04.2026).
4. Костіна Т. О. (2020). Генеза гендерної рівності у Стародавні часи. *Габітус*. 2020. № 15. С. 153–157. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.25>.
5. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Навчальний посібник / К. : Либідь, 2002. 590 с.
6. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с.
7. Joyce Tyldesley Hatchepsut: The Female Pharaoh. Penguin UK, 1998. 304 p.
8. Монте П. (1989). Єгипет Рамсесів: повсякденне життя єгиптян у часи великих фараонів.
9. Пономаренко О. М., Мешкова К. О. Правовий статус жінки у шлюбі в Стародавньому Римі та сучасній правовій системі України. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди «Право»*. 2025. № 41. С. 58–65. URL: <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.06>.
10. Поляруш С. І. Вчення про права жінок у Стародавньому світі. *Наукові записки ЦДПУ. Серія: Право*. Кропивницький, 2020. Вип. 8. С. 13–18. URL: <https://doi.org/10.36550/25229230.2020.8.3>.

11. Weigall Arthur A History the Pharaons. London : Thornton Butterworth LTD, 192. 391 p.
12. Талдикін О. В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посібник / О. В. Талдикін. – Дніпро : Дніпроп. держ. універ. внутр. справ, 2016. 136 с.
13. Заплетнюк О. А. Малий Гімн Атому // Сходознавство. 2014. No 67. С. 39–46.
14. Заплетнюк О. А. Тексти прикордонних стел «Раннього Проголошення» Амарнського періоду // Сходознавство. 2020. No. 85. С. 69–104.
15. Allen, J. P. Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 524 p.
16. Kemp, B. J. Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization. London: Routledge, 2006. 392 p.
17. Breasted, J. H. Ancient Records of Egypt. Vol. I. Chicago: University of Chicago Press, 1906. 694 p.
18. Chevrier H. (1934). Rapport sur les travaux de Karnak (1933-1934). ASAE. 34 p.
19. Cooney K. (2015). The Woman who Would be King. New York, Crown Publishing, 320 p.
20. David R. (2003). Religion and Magic in Ancient Egypt, 488 p.
21. Davies, N. de G. The Rock Tombs of El Amarna. Part II: The Tombs of Panehesy and Meryra II. London: Egypt Exploration Fund, 1905. 42 p., 32 pls.
22. Dodson, A. Amarna Sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation. Cairo: American University in Cairo Press, 2009. 207 p.
23. Dodson A. Amarna sunrise: Egypt from Golden age to Age of Heresy / A. Dodson. Cairo, 2014. 257 p.

24. Gabolde L. (2005). *Monuments Décorés en Bas Relief aux Noms de Thoutmosis II et Hatchepsout à Karnak*. Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. Cairo: Institut Français d'Archéologie Orientale.
25. Graves-Brown C. (2010). *Dancing for Hathor Women in Ancient Egypt*. New York: Continuum, 263 p.
26. Harris J. R. (1973). *Nefertiti Rediviva*. *Acta Orientalia*, 35, P.5–13.
27. Hornung, E., Krauss, R., Warburton, D. A. (eds.). *Ancient Egyptian Chronology*. — Leiden–Boston: Brill, 2006. 517 p.
28. Hornung E., Staehelin E. *Studien zum Sedfest*, 106 p.
29. Mate, M. E. (1954). *From the history of the family and clan in ancient Egypt*. *Bulletin of Ancient History*, 4, 45-75.
30. Mate M. E. (1963). *Ancient Egyptian myth and tale as a source for the study of family history*. *Bulletin of Ancient History*, 4, 3–11.
31. Morkot R. (1986). *Violent Images of Queenship and the Royal Cult*. *Wepwawet*, 2, 1–9.
32. Reeves N. Reeves N. *Akhenaten. Egypt's False Prophet / N. Reeves*. — London, 2005. P. 55.
33. Reeves C. N. (1990). *Valley of the Kings: The Decline of a Royal Necropolis*. Front Cover. Paul International, 1990 – History. 374 pages.
34. Robins G. (1993). *Women in Ancient Egypt*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 332.
35. Sethe K. (1906). *Urkunden des ägyptischen Altertums*. Leipzig.
36. Shaw I. (2000). *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford University Press, 544 p.
37. Shaw B. D. (1992). *Explaining Incest: Brother-Sister Marriage in Graeco-Roman Egypt*. *Man*, 27(2).
38. Smith G. E. (1912). *The Royal Mummies*. Cairo, 235 p.
39. Toivari-Viitala J. (2013). *Marriage and Divorce*.
40. Tyldesley J. (1995). *Daughters of Isis. Women of Ancient Egypt*, Penguin, 352 p.

41. Tyldesley J. (2009). Cleopatra: Last Queen of Egypt, Profile Books, 320 p.
42. Vardiman, E. (1990). Women in the ancient world (M. S. Kharitonov, Transl.). Science.
43. Dodson, A. A., Hilton, D. The Complete Royal Families of Ancient Egypt. London : Thames & Hudson, 2004. 320 p.
44. Redford, D. B. A Study of the Biblical Story of Joseph (Genesis 37–50). Leiden : Brill, 1967. 242 p